

Ryszard Kozioł
Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie

Kontynuacja czy dobra zmiana? Problemy społeczne i senioralne w programach wyborczych 2015 roku

Dynamika zmian demograficznych polskiego społeczeństwa wykazuje trzy zasadnicze zjawiska. Po pierwsze, znaczący udział emigracji młodych Polaków. Po drugie, malejący przyrost naturalny, spowodowany spadkiem liczby urodzeń. Po trzecie, proces starzenia się populacji przy jednoczesnym wzroście średniego czasu trwania życia. Tendencje te uruchomiły proces depopulacji, upodabniając nasz kraj do wysoko rozwiniętych społeczeństw europejskich, a towarzyszył temu proces narastającego rozwarstwienia społecznego. Wzrost nierówności społecznych, pauperyzacja znaczącego odsetka ludności, obniżanie się poziomu i jakości życia wielu rodzin oraz osób samotnych rodziły poczucie bezradności, deprywacji i frustracji. Przekonanie o opuszczeniu lub wykluczeniu stawało się udziałem coraz liczniejszych grup i kategorii społecznych. Wśród nich znajdowały się m.in. ubożęjące, wielodzietne rodziny, emeryci, niepełnosprawni, samotne matki oraz młodzi ludzie poszukujący pracy lub pracujący na umowach „śmieciowych”. Świadomość skali, dynamiki i konsekwencji zmian demograficznych i społecznych nie była jednak powszechna. Problemy tych osób i grup pomijano, bagatelizowano lub traktowano w kategoriach zjawisk niepokojących lub zagrażających społeczeństwu. Przyczyniało się to tym samym do wzmocnienia negatywnych stereotypów, utrwalając przejawy marginalizacji i dyskryminacji¹. Traktowanie problemów społecznych w kategoriach zagrożeń było dominującą reakcją jeszcze na przełomie XX i XXI wieku. Dopiero w ostatnich latach obserwować można było powolną ewolu-

1 Zob. R. Kozioł, *Percepcja problematyki starości i starzenia się polskiego społeczeństwa w świetle badań opinii publicznej*, [w:] *Conferința științifică internațională. Dialectica necesității și libertății în educație. Chișinău*, 30 martie – 1 aprilie 2016, red. V. Constantinov [et al.], Universitatea de Stat din Tiraspol, Chișinău 2016, s. 242–262.

cję podejścia do zagadnień rodziny i starości. Ich wyrazem były m.in. reformy i programy społeczne z okresu rządów PO–PSL: wydłużenie urlopów rodzicielskich, urlopy tacierzyńskie, zasiłki „kosiniakowe”, reforma emerytalna, rządowy program Aktywizacji Społecznej Osób Starszych, itp. Świadomość nieuchronności procesów demograficznych i oswojenie się z nimi powoduje zmianę podejścia i w efekcie traktowanie go jako jednego z głównych wyzwań stojących przed społeczeństwem, gospodarką i państwem². Wymusza to na rządzących konieczność zajęcia odpowiedzialnego stanowiska, przygotowania kompleksowych rozwiązań oraz skutecznego wdrażania właściwych instrumentów nowoczesnej polityki społecznej zorientowanej na rozwiązywanie rzeczywistych problemów i adresowanej do właściwych grup społecznych. Wydaje się, że w pierwszej kolejności odbiorcami programów rządowych powinny stać się wyżej wymienione kategorie osób, a w szczególności seniorzy, z uwagi na dotychczasową marginalizację problemów starzejącego się społeczeństwa. Warunkiem powodzenia planowanych przedsięwzięć jest nie tylko determinacja rządzących i możliwości finansowe państwa, ale także oddolna akceptacja społeczna i polityczne poparcie projektowanych zmian.

Opracowanie poświęcone zostało zatem znaczeniu problematyki społecznej, jej roli w kampaniach wyborczych i wpływowi na końcowy wynik elekcji w 2015 roku. Dowodzi, że koncentracja na kwestiach społecznych i demonstrowanie „wrażliwości społecznej” w okresie kampanii, determinująco wpłynęło na jej przebieg i przesądziło o ostatecznym zwycięstwie partii Jarosława Kaczyńskiego. Analiza przyczyn sukcesu wyborczego Prawa i Sprawiedliwości wskazuje, że w warunkach silnej polaryzacji politycznej, grupy z narastającym poczuciem marginalizacji i wykluczenia mogą stanowić potężną siłę wyborczą. Oferta programowa musi być jednak dostosowana do wyraźnie wskazanych adresatów i musi zawierać wyraziste, klarowne i nośne medialne obietnice. Nie musi być przy tym spójna, kompleksowa i racjonalna, by gwarantować sukces wyborczy. W opracowaniu, oprócz charakterystyki i konfrontacji propozycji społecznych konkurujących ugrupowań, zasygnalizowane zostały także kwestie potencjalnych modyfikacji sztandarowych programów PiS. Przedstawione uwarunkowania wskazują na nieodwracalność

2 Zob. R. Kozioł, *Od zagrożeń do wyzwań. przesłanki kształtowania się polskiej polityki senioralnej*, [w:] *Starzejemy się w dobrym stylu*, red. K. Jagielska, A. Mirczak, Wydawnictwo Scriptum, Kraków–Świętochłowice 2015, s. 77–106.

uruchomionego procesu finansowanego wspierania marginalizowanych grup, ale też na ogrom wyzwań, które pojawią się przed ewentualnymi kontynuatorami wyznaczonych przez rząd „dobrej zmiany” kierunków i celów polityki socjalnej. Podstawę opracowania stanowiła analiza programów wyborczych, debat wyborczych oraz innych wypowiedzi liderów z okresu kampanii wyborczych. Istotnym dopełnieniem były także źródła statystyczne i publicystyczne z analizowanego okresu.

Problematyka społeczna w kampanii prezydenckiej 2015 roku

Preludium zmiany politycznej stanowiły wybory prezydenckie 2015 roku. W trakcie debat wyborczych problematyka rodzinna i senioralna praktycznie była nieobecna lub marginalizowana. Przed pierwszą turą wyborów, sprawujący urząd Prezydenta RP Bronisław Komorowski odpowiadał na pytania dziennikarzy w Polsat News, a później na antenie TVP odbyła się debata pozostałych dziesięciu kandydatów.

Bronisław Komorowski, odpowiadając na pytania dotyczące polityki społecznej, koncentrował się na kwestiach polityki rodzinnej i deklarował chęć poszukiwania rozwiązań kryzysu demograficznego. Zachwalając program „Dobry klimat dla rodziny”, podkreślał dotychczasowe osiągnięcia w tym obszarze: „za czasów PiS-u urlopy rodzicielskie trwały 18 tygodni – dzisiaj 52 tygodnie. To jest postęp. Kiedyś ulgi dla osób wychowujących dzieci były niedostępne dla średnio zarabiających. Dzisiaj w wyniku mojej inicjatywy milion rodzin w Polsce skorzysta z ulg podatkowych. W 2017 roku będzie pełne pokrycie, jeśli chodzi o dostępność żłobków”³. W jego wypowiedziach problemy osób starszych zostały jednak pominięte.

Podobnie w przypadku pozostałych kandydatów. W czterdziesto- pięciosekundowych prezentacjach otwierających debatę w TVP wielu pretendentów do urzędu Prezydenta RP całkowicie pominięto kwestie społeczne. Adam Jarubas z PSL akcentował chłopskie pochodzenie i samorządowe doświadczenie. Paweł Kukiz skupił się na walce z partiokracją, zmianami ordynacji wyborczej, ogólnokrajowym referendum

---

3 Prezydent Komorowski w Polsce: „Podpiszę ustawę o in vitro. Jeśli będzie dobra”, http://wyborcza.pl/1,76842,17867076,Prezydent_Komorowski_w_Polsacie_Podpisze_ustawe.html (dostęp: 5.05.2015).

oraz przywróceniem państwa obywatelom, podkreślając, że już „dosyć roli chłopów pańszczyźnianych w neoarystokracji partyjnej”. Czworo kandydatów odwoływało się jedynie do skrajnie prawicowych, narodowych lub konserwatywnych haseł: Grzegorz Braun: „mówię «nie» dla wpychania Polski w wojnę polsko-ukraińską, «nie» dla roszczeń żydowskich, «nie» dla wyprzedaży polskiej ziemi. Chciałbym przywrócić Polsce to godło, tego orła z czasów, zanim jeszcze masoneria opatrzyła go swoimi gwiazdeczkami”; Marian Kowalski: „Ruch Narodowy to nowa siła, to głos młodych chłopaków pomordowanych na stadionach, prześladowanych na uniwersytetach za to, że kwestionują bezład UE”; Janusz Korwin-Mikke: „w telewizji złodzieje polityczni mówią wam, że nie macie racji. Razem dokonamy zmiany w polityce. Są nas miliony, które znają prawdę, że to państwo, to mmm... i kamieni kupa. Albo zmienimy Polskę na normalną, albo ostatni zgasi światło”; Jacek Wilk: „kocham ojczyznę i moje dzieci i chcę dla nich dobra. Nie można stać z boku, kiedy źle się dzieje w naszym domu. Nie naprawią naszej ojczyzny ci, którzy rządzą od 25 lat, bo pokazali, że nie potrafią. Mogą to zrobić tylko takie osoby jak ja, które są spoza układu”.

Do odmiennego elektoratu adresowało swoje wystąpienia troje kolejnych kandydatów. Paweł Tanajno promował mechanizmy demokracji i bezpośredniej i dowoływał się do aktywności obywatelskiej: „Jako zwykły obywatel mam dość politycznego bałaganu i niesprawnej administracji. Wiem, jak zwykli obywatele mogą pokonać polityków. Ty też możesz zostać posłem. Bez ciebie nic się nie uda”. Janusz Palikot przedstawiał siebie jako jedyne gwaranta postępu, orędownika nowoczesnego i przyjaznego państwa: „albo ja i postęp, albo konserwa i stagnacja”. Magdalena Ogórek podkreślała z kolei, iż startuje, by promować kobiety, młodych ludzi i przedsiębiorców: „chcę równouprawnienia kobiet i wolności światopoglądowych dla obywateli. Kobiety też mogą walczyć, mogą przebić szklane sufity. Chcę, by młodzi mieli godną reprezentację, żeby państwo pomagało im na rynku mieszkaniowym. Trzeba pomóc przedsiębiorcom, trzeba napisać prawo podatkowe od nowa”. Na tle pozostałych kandydatów najkorzystniej zaprezentował się Andrzej Duda (startujący pod hasłami: Godne życie w bezpiecznej Polsce; Dobra zmiana; Przyszłość ma na imię Polska), w którego wystąpieniu pojawiło się znacznie więcej konkretów: „Chciałem przyjąć zobowiązanie, że jeśli zostanę wybrany, przygotuję i w ciągu roku prześlę do Sejmu

ustawy, które są ważne dla godnego życia i bezpieczeństwa socjalnego Polaków. Pierwsza ustawa obniży wiek emerytalny, druga – podwyższy kwotę wolną od podatku, aby w budżetach polskich rodzin było więcej pieniędzy. Jeśli tego nie zrobię, podam się do dymisji”⁴.

Po pierwszej turze wyborów prezydenckich, do bezpośredniego spotkania kandydatów, którzy uzyskali największe poparcie (Andrzej Duda 34,76%, Bronisław Komorowski 33,77% poparcia) doszło w trakcie dwóch debat prezydenckich: pierwszej współorganizowanej przez TVP i Polsat 17 maja 2015 roku oraz drugiej – 21 maja 2015 roku w studiu TVN. W obu spotkaniach problematyka została podzielona na merytoryczne części, w ramach których kandydaci odpowiadali na pytania dziennikarzy dotyczące polityki krajowej, gospodarczej i społecznej oraz międzynarodowej i bezpieczeństwa Polski. Ponadto kandydaci mogli podsumować swoje wystąpienia a także wzajemnie zadawać sobie pytania (w pierwszej debacie). Część gospodarczo-społeczną w debatach zdominowały kwestie repolonizacji banków, kredytów we frankach szwajcarskich, tzw. konwencji antyprzemocowej, nierówności społecznych oraz zmian w reformie emerytalnej. Problematyka senioralna w debacie pojawiła się zatem tylko incydentalnie przy okazji kwestii emerytur. Andrzej Duda zapowiadał konieczność wprowadzenia rozwiązań emerytalnych korzystniejszych dla pracowników. Podkreślił przy tym, że „ludzie nie chcą pracować do śmierci, a ustawa powinna być skonstruowana tak, aby ci, którzy chcą pracować dłużej, mieli taką możliwość”. Zobowiązał się, że „zrobi wszystko, by obniżyć wiek emerytalny podwyższony wbrew woli ludu, by zwiększyć kwotę wolną od podatku, by wprowadzić 500-złotowy zasiłek na dzieci”. Według A. Dudy nierówności społeczne wynikają z faktu, że „największym beneficjentem 25-lecia polskich przemian był «Pan Prezydent i jego ludzie»”. Prezydent Komorowski przyznawał z kolei, że największym problemem społecznym są emerytury, a „emeryci mają prawo do godziwych emerytur i spokojnego funkcjonowania”. Przypomniał o realnej do wprowadzenia i opłacalnej propozycji „połączenie wieku emerytalnego ze stażem pracy”. Podkreślał przy tym, że to „PiS chce skazać starszych ludzi na zmniejszenie emerytur, albo zmusić

---

4 Wypowiedzi kandydatów na podstawie: *Wybory prezydenckie 2015. Debata kandydatów: 10 wyborczych manifestów w 45 sekund*, http://wyborcza.pl/1,76842,17867308,Wybory_prezydenckie_2015_Debata_kandydatow__10_wyborczych.html (dostęp: 5.05.2015).

młodych obywateli, do płacenia większej składki ZUS”. Przyznawał, że z polskich przemian nie wszyscy skorzystali równo, ale „można to naprawić i nie można lekceważyć osiągnięć narodu”. Opowiadając się za podniesieniem kwoty wolnej od podatku, ripostował, że od „czasu rządów PiS płaca minimalna wzrosła o 1000 zł, utworzono dwa miliony nowych miejsc pracy, a program «Praca dla młodych» sprawi, że 100 tysięcy młodych ludzi, uzyska pewną i dobrze płatną pracę”⁵.

W świetle powyższego, z uwagi na marginalny i enigmatyczny sposób potraktowania problematyki senioralnej w trakcie kampanii wyborczej, nie miała ona znaczącego wpływu na wyniki wyborów. Zwycięstwo Andrzeja Dudy (8 630 627 głosów, tj. 51,55%) nad Bronisławem Komorowskim (8 112 311, 48,45%)⁶ wynikało z innych przyczyn. Warto jednakże przypomnieć, jak głosowały poszczególne grupy wiekowe. Według sondażu exit poll przeprowadzonego przez Ipsos dla TVP, TVN24 i Polsat News jedynie trzydziestolatkowie poparli Bronisława Komorowskiego. W grupie wyborców w wieku 30–39 lat głosowało na niego 51,6%. Niestety (dla urzędującego prezydenta), była to jedyna grupa, w której Komorowski wygrał. W grupie najmłodszych głosujących (w wieku 18–29 lat) Andrzej Duda uzyskał miażdżącą przewagę. Poparło go 60,8% przedstawicieli tej grupy. Bardzo dobry wynik zanotował także wśród wyborców w wieku 50–59 lat (52,7% poparcia) oraz w grupie wyborców w wieku 60 lat i więcej (50,8%)⁷.

---

5 Wypowiedzi Andrzeja Dudy i Bronisława Komorowskiego na podstawie: *Debata prezydencka. Duda vs. Komorowski* [zapis debaty], <http://www.rdc.pl/informacje/rozpoczela-sie-debata-prezydencka-duda-vs-komorowski-debata-na-zywo/> (dostęp: 17.05.2015) oraz: *Debata prezydencka 2015 w TVN. Duda kontra Komorowski*, <http://wiadomosci.onet.pl/kraj/debata-prezydencka-2015-w-tvn-duda-kontra-komorowski/byhk9l>, (dostęp: 21.05.2015).

6 Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 25 maja 2015 roku o wynikach ponownego głosowania i wyniku wyborów Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, <http://prezydent2015.pkw.gov.pl/aktualnosci/o/93> (dostęp: 21.05.2015).

7 *Kto głosował na Dudę, kto na Komorowskiego?* [mapa i infografiki] <http://www.newsweek.pl/polska/szczegolowe-wyniki-wyborow-prezydenckich-duda-wygral,artykuly,363808,1.html> (dostęp: 26.05.2015)

Propozycje społeczne i senioralne w wyborach parlamentarnych 2015 roku

Sukces w wyborach prezydenckich kandydata PiS znacząco wpłynął na przebieg wyborów parlamentarnych z 2015 roku. Analiza programów wyborczych wskazuje zróżnicowane podejście ośmiu ogólnopolskich komitetów do kwestii socjalnych i problemów osób starszych.

Partie tworzące koalicję rządzącą koncentrowały się na obronie i promocji dotychczasowego dorobku, którego trzon stanowił mechanizm wspierania rodzin tworzony przez: rozbudowane ulgi podatkowe na trzecie i kolejne dziecko; wydłużone urlopy rodzicielskie; zachęty do korzystania z jego części przez ojców w postaci tzw. urlopu tacierzyńskiego; wprowadzenie tzw. kosiniakowego, czyli wsparcia finansowego w wysokości 1000 zł netto miesięcznie przez cały rok dla studentów, osób pracujących na podstawie umów cywilnoprawnych, ubezpieczonych w KRUS, bezrobotnych i poszukujących pracy (czyli dla wszystkich, którym normalny urlop rodzicielski nie przysługiwał). Te mechanizmy sprawiły, że w 2014 roku wydatki na politykę rodzinną w Polsce osiągnęły 1,4% PKB i zaczęły powoli zbliżać się do przyzwoitej średniej krajów rozwiniętych⁸.

W propozycjach wyborczych Platformy Obywatelskiej (Lista nr 2) pojawiło się jednak kilka nowych rozwiązań dotyczących sfery społeczno-gospodarczej, dzięki którym miałyby nastąpić wyraźna poprawa w domach i portfelach obywateli⁹. Ich trzonem była likwidacja składek ZUS i NFZ, polegająca na zdjęciu obciążeń z pracodawców i pracowników. Jedynym podatkiem dla wszystkich pracujących miałyby stać się PIT, a Ministerstwo Finansów pokrywałoby z budżetu odpisy na ubezpieczenia społeczne i zdrowotne. Według Ewy Kopacz jednolita stawka PIT mogłaby stać się podatkiem powszechnym, sprawiedliwym i prostym. Reforma polegać miała na wprowadzeniu wzoru do obliczenia podatku zamiast dotychczasowych stawek. Stawka zależna byłaby od dwóch podstawowych zmiennych: liczby członków rodziny i wysokości dochodu, a na tej podstawie wyliczana byłaby indywidualnie dla każdego

8 R. Woś, *Jeszcze plus czy trochę minus?*, „Polityka” 2017, nr 5 (3096), s. 27.

9 R. Grochal, *Program wyborczy PO. Ewolucja, nie rewolucja* (Lista nr 2), <http://wyborcza.pl/1,75398,19072063,program-wyborczy-po-ewolucja-nie-rewolucja.html> (dostęp: 22.10.2015).

podatnika. Najniższy próg PIT miałyby wynosić 10%. Likwidacja składek nie oznaczałaby jednak konieczności likwidacji ZUS. Urząd ten bowiem mógłby skoncentrować się na wypłacaniu świadczeń¹⁰. Platforma Obywatelska zapowiedziała również wprowadzenie jednolitego kontraktu zatrudnienia, zastępującego różne formy świadczenia pracy na podstawie umów cywilnoprawnych. Kontrakt miałby być stosowany w przypadku trwałej więzi prawnej między pracownikiem a pracodawcą, eliminowałby tzw. śmieciówki oraz gwarantowałby uprawnienia pracownicze na wzór tych, które przysługują pracownikom etatowym.

Kolejną propozycją PO dotyczącą rynku pracy było wprowadzenie minimalnej stawki godzinowej, wynoszącej nie mniej niż 12 zł. Celem jej wprowadzenia była likwidacja szarej strefy, a stawka miałaby obowiązywać we wszystkich formach zatrudnienia. Podczas konwencji programowej PO, zapowiedziano również zniesienie obowiązku finansowania przez pracodawców etatów dla działaczy związkowych a tym samym przeniesienie tych kosztów na związki zawodowe. W kwestiach polityki oświatowej zapowiadano zdjęcie z uczniów niepotrzebnej presji poprzez odejście od obowiązkowego egzaminowania młodzieży kończącej szkołę podstawową. W celu weryfikacji ogólnego poziomu edukacji sprawdzanych miało być jedynie 10% losowo wybieranych szkół. W pakiecie propozycji PO znaleźć można także rozwiązanie, pośrednio adresowane do osób starszych, tj. przyznawany raz do roku, bez względu na wiek bon refundacyjny w wysokości 200 zł dla osób najbardziej potrzebujących, których nie stać na leki. Według zapowiedzi bon przysługiwałby wszystkim korzystającym z leków zalecanych przez lekarza i dopłacających do leków refundowanych¹¹.

Polskie Stronnictwo Ludowe (Lista nr 5) jako partia tradycyjnie zabiegająca o elektorat wiejski związany z gospodarką rolną, obiecywała podniesienie nakładów inwestycyjnych na rolnictwo, rynki rolne i rozwój wsi w wysokości 150 mld zł, gwarantując modernizację terenów wiejskich poprzez np. zapewnienie odnawialnego źródła energii w każdym domu.

10 E. Kopacz, *Koniec składek na ZUS*, M. Szczurek, *Nie ma mowy o likwidacji instytucji*, <http://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/500241,kopacz-koniec-skladek-na-zus-szczurek-nie-ma-mowy-o-likwidacji-instytucji.html> (dostęp: 12.09.2015).

11 *Dziennik.pl prześwietla programy 8 partii. Oto wyborcze obietnice w pigułce*, <http://wiadomosci.dziennik.pl/wybory-parlamentarne/artykuly/503536,co-obiecujaja-partie-programy-partii-na-wybory-parlamentarne-2015.html> (dostęp: 23.10.2015).

Włączając się w dyskusję na temat statusu Lasów Państwowych, uciniała dyskusje i oskarżenia o sprzedaży jego majątku i zapowiadała ustawową ochronę lasów państwowych przed prywatyzacją. Zapowiadano także rozwiązania ułatwiające rolnikom prowadzącym małe i średnie gospodarstwa podejmowanie zatrudnienia poza rolnictwem bez zbędnych ograniczeń biurokratycznych oraz bez obawy utraty ubezpieczenia w KRUS. Kuszono również propozycją dofinansowania z budżetu państwa w wysokości 65% składki za polisę na ubezpieczenia produkcji rolnej. Obiecywano również, że szkody łowieckie ponoszone przez rolników będą wypłacane z budżetu państwa. W programie wyborczym PSL pojawiły się też hasła, które mogły również skusić przedsiębiorców, duże rodziny i seniorów. W deklaracji programowej PSL obiecywało wsparcie dla przedsiębiorców przez obniżenia i zwolnienia podatkowe.

Propozycja Ludowców zakładała zwolnienie z ZUS przez rok dla zakładających działalność gospodarczą oraz obniżenie o połowę składek ZUS dla mikroprzedsiębiorców. Kroczące dochodzenie do pełnej stawki ZUS miało natomiast polegać na wydłużeniu okresu dojścia do płacenia pełnej stawki ZUS z dwóch do pięciu lat¹². Postulowano także, by dochody z podatku od przedsiębiorców w całości trafiały do samorządów. Wpływy z CIT są środkami z działalności gospodarczej, więc przeznaczone powinny być na lokalne inwestycje i rozwój infrastruktury, więc to państwo powinno je dzielić, ale samorządy. Najsilniej w programie PSL zaakcentowano pomoc rodzinom z dziećmi. Ludowcy zapowiedzieli wprowadzenie systemu żłobków za złotówkę i pozyskanie z UE środków na stworzenie 50 tys. nowych miejsc w żłobkach i 70 tys. w przedszkolach. Program zakładał też poszerzenie oferty preferencyjnych kredytów mieszkaniowych dla młodych i obniżenie do 0% stawki VAT na produkty dla dzieci¹³. PSL śladem konkurentów zapowiedziało podwyższenie

12 W koncepcji PSL zakładano, że osoby rozpoczynające prowadzenie działalności gospodarczej przez dwa lata płacą obniżoną stawkę ubezpieczeniową. Podstawą jej wyliczenia jest 30 procent minimalnego wynagrodzenia, czyli około 170 złotych. PSL proponuje, by w trzecim roku prowadzenia działalności postawą wyliczenia składki było 30 procent, ale nie minimalnego, lecz przeciętnego wynagrodzenia, czyli około 300 złotych. W czwartym roku 40 procent przeciętnego wynagrodzenia, czyli około 500 złotych. W piątym roku – odpowiednio – 50 procent, czyli około 600 złotych. Dopiero w szóstym roku prowadzący działalność gospodarczą płaciłyby pełną stawkę ZUS).

13 K. Naszkowska, *Program wyborczy PSL. Kwestie praktyczne* (Lista nr 5), <http://wyborcza.pl/1,75398,19072102,program-wyborczy-psl-kwestie-praktyczne.html> (dostęp: 22.10.2015).

płacy minimalnej do wysokości połowy średniej pensji krajowej czyli 1900 zł. Istotną część propozycji programowych PSL stanowiły kwestie oświatowe. Zakładano przywrócenie opieki lekarskiej, stomatologicznej i pielęgniarzkiej w szkołach, a ponadto zapewnienie bezpłatnych podręczników i pomocy szkolnych dla uczniów szkół podstawowych, gimnazjów i szkół średnich oraz wprowadzenie darmowego i zdrowego dożywiania dzieci w szkołach. Przewidywano również przeznaczenie 1 mld zł na dofinansowanie praktyk zawodowych. Ludowcy nie zapominali o seniorach. W propozycjach emerytalnych przewidywano powiązanie czterdziestoletniego stażu pracy z nabyciem uprawnień emerytalnych, zagwarantowanie emerytury minimalnej równej 1200 zł, a ponadto rozszerzenie ochronnego parasola finansowego dla seniorów poprzez wprowadzenie emerytury obywatelskiej dla najuboższych. W programie partii znalazło się także wprowadzenie mechanizmu leków darmowych dla seniorów za symboliczną złotówkę¹⁴.

Zdecydowanie mniejszą wrażliwość społeczną wykazywały lub mniej uwagi kwestiom socjalnym i senioralnym poświęciły Kukiz '15, Koalicja Odnowy Rzeczypospolitej Wolność i Nadzieja (KORWiN) i Nowoczesna. Komitet Wyborczy Kukiz '15 koncentrował się na radykalnych zmianach politycznych. Trzon propozycji ugrupowania stanowiły postulaty wprowadzenia jednomandatowych okręgów wyborczych oraz likwidacji partii politycznych, których miejsce miałyby zająć obywatelskie listy wyborcze finansowane spoza budżetu państwa. Działalność parlamentarna i samorządowa powinny być ograniczone do dwóch kadencji. Wśród najbardziej rewolucyjnych postulatów odnaleźć można koncepcję zmiany ustroju państwa (opracowanie nowej konstytucji), wzmocnienie władzy wykonawczej poprzez kompetencyjne umocnienie urzędu Prezydenta RP. Postulowana reforma wymiaru sprawiedliwości zakładała m.in. wybór sędziów okręgowych i prokuratora generalnego w wyborach powszechnych, jawność oświadczeń majątkowych sędziów oraz możliwość rejestrowania kamerą procesu sądowego. Podkreślano również konieczność rozdziału Kościoła od państwa poprzez wyprowadzenie religii ze szkół i likwidację Funduszu Kościelnego. Zdaniem Kukiz '15 Kościół (podobnie jak zabiegi *in vitro*) finansowany powinien być z darowizn, a nie z budżetu. Równie radykalne koncepcje dotyczyły kwestii podatkowych

¹⁴ Wybory 2015: Program gospodarczy PSL, http://superbiz.se.pl/wiadomosci-biz/wybory-2015-program-gospodarczy-psl_7098o8.html, (dostęp: 22.10.2015).

i gospodarczych. Zakładano m.in. likwidację podatków PIT i CIT, składek na ZUS i NFZ. W ich miejsce proponowano: zastąpienie kilku składek ZUS i NFZ jedną płatnością na Fundusz Płac, poprzez opodatkowanie pracy tzw. podatkiem „personalnym” w wysokości 25–30%, zastąpienie CIT prostym 1% podatkiem przychodowym, a dla mikroprzedsiębiorstw wprowadzenie możliwości rozliczania niskiego, zryczałtowanego podatku w wysokości 440 zł (zamiast ZUS, NFZ i PIT) + 1% od przychodu. Strategia Kukiz '15 zakładała również wprowadzenie liniowego 0% VAT na produkty pierwszej potrzeby, repolonizację mediów i banków, opodatkowanie banków i wzmocnienie funkcji Komisji Nadzoru Finansowego, jak również opodatkowanie sklepów wielkopowierzchniowych i ich wyprowadzenie z centrów miast. W obszarze polityki społecznej proponowano dwa rozwiązania. Po pierwsze, likwidację wszystkich programów prorodzinnych z wyjątkiem urlopów macierzyńskich i zastąpienie ich bonem wychowawczym w wysokości 600 zł miesięcznie. Po drugie, gwarancję emerytury obywatelskiej, czyli zapewnienie każdemu obywatelowi po osiągnięciu ustawowo określonego wieku emerytury w wysokości minimum socjalnego dla gospodarstwa emeryckiego w danym roku. W 2015 roku było to 1060 zł miesięcznie. W wystąpieniach lidera ruchu pojawiła się również sugestia przeprowadzenia referendum w sprawie przywrócenia poprzedniego wieku emerytalnego¹⁵.

Równie radykalne, a nawet radykalniejsze rozwiązania polityczne i gospodarcze, tradycyjnie już proponował KORWiN (Lista nr 4). Za główne cele uznawano: wyjście Polski z Unii Europejskiej (zbiurokratyzowanej, złodziejskiej i wspierającej socjalizm); odbudowę gospodarki w pełni wolnorynkowej, gwarantującej wzrost minimum 15% PKB rocznie; obalenie opiekuńczego ustroju III RP, prowadzącego do bankructwa finansów publicznych. By zrealizować pierwszy z tych celów, strasząc „zalewem hord emigrantów”¹⁶, wskazywano, że należy zacząć od zerwania z pomysłem Polski jako „zbiornika retencyjnego dla uchodźców”. Ugrupowanie stanowczo odrzuca postulat, by państwo polskie otoczyło

15 *Dziennik.pl* prześwieśla programy 8 partii..., oraz *Debata liderów wszystkich partii. Pytania i odpowiedzi*, <http://wiadomosci.dziennik.pl/wybory-parlamentarne/zdjecia/503483,1,jak-odpowiadali-uczestnicy-debaty-debata-wyborcza-wybory-parlamentarne.html> (dostęp: 20.10.2015).

16 W. Czuchnowski, *Program wyborczy KORWiN. Populizm* (Lista nr 4), <http://wyborcza.pl/1,75398,19072129,program-wyborczy-korwin-populizm.html>, (dostęp: 22.10.2015).

opieką uchodźców z Bliskiego Wschodu, nie wyklucza jednak możliwości pomocy ze strony poszczególnych rodzin, które ją zaoferują. Jedynym realistycznym programem naprawy państwa zdaniem KORWiN byłaby obniżka podatków i likwidacja biurokracji. Należy zatem dążyć do jak najniższych i możliwie najprostszych podatków. Powinno się jak najszybciej znieść CIT, PIT i podatek od kupna-sprzedaży i, dopóki jesteśmy w UE, zachować VAT i podatek akcyzowy. Należy prywatyzować kopalnie (bo tylko wówczas mogą być rentowne) i zlikwidować górnicze przywileje. Państwo poprzez swoje zaangażowanie (dofinansowywanie kopalń, przywileje pracownicze itp.) niszczy gospodarke, aktywność państwa w sferze społecznej czyni z ludzi niewolników. Likwidacja „ustroju niewolniczego” rozwiąże problemy demograficzne i społeczne. Zwiększy się odpowiedzialność ludzi, nastąpi wzrost dzietności, instytucje pomocy społecznej przestaną być potrzebne. Tym co odróżniało program partii Janusza Korwin-Mikkego na tle innych to brak jakichkolwiek obietnic w kwestiach pomocy socjalnej dla rodzin, najbardziej niebezpiecznych, seniorów, brak gwarantowanej pensji minimalnej, wsparcia na dzieci itp. W trakcie kampanii wyborczej przedstawiano pomysły: zniesienia konstytucyjnych przywilejów socjalnych; uchylenie w całości ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie; wypowiedzenie tzw. konwencji antyprzemocowej; zakończenia dyskryminacji ojców w sądach rodzinnych; ograniczenia obowiązku alimentacyjnego do ukończenia osiemnastego roku życia; likwidacji domniemania dziedziczenia długów¹⁷. Docelowo zakładano także likwidację składek na NFZ i państwowych emerytur. Obowiązkiem państwa jest dotrzymanie wcześniejszych zobowiązań, implikuje to zatem utrzymanie przez jakiś czas systemu powszechnej opieki medycznej oraz wypłacanie emerytur osobom odprowadzającym składki (zapowiedź przywrócenia poprzedniego wieku emerytalnego i postawienia przed sądem odpowiedzialnych za jego podwyższenie). W przyszłości jednak należy dążyć do rozwiązań, by emerytury pochodziły wyłącznie z prywatnych ubezpieczeń, a ubezpieczenia zdrowotne wykupywane w prywatnych firmach były nieobowiązkowe¹⁸.

---

17 *Programy partii: podatki, rodzina, finanse państwa*, <http://www.fakt.pl/wydarzenia/polityka/wybory-2015-program-wyborczy-pis-po-psl-partii-razem-korwin-i-kukiza/ow7knfn> (dostęp: 21.10.2015).

18 Janusz Korwin-Mikke dla DGP: *Merkel się przeraziła, chce w Polsce zrobić zbiornik retencyjny na uchodźców*, <http://wiadomosci.dziennik.pl/opinie/artykuly/502738,janusz->

Stosunkowo niewiele kwestii socjalnych zawierał neoliberalny program Nowoczesnej (Lista nr 8). Zgodnie ze swoją nazwą, ugrupowanie promowało hasła modernizacji oraz industrializacji na miarę XXI wieku, poprzez m.in. wdrażanie nowych technologii, innowacyjne rozwiązania w zarządzaniu sektorem publicznym, rozwijanie i przyciąganie atrakcyjnych branż i usług, zbliżanie nauki i biznesu, rozwój nowoczesnego rolnictwa opartego na niewielkich jakościowych gospodarstwach. Jednym z podstawowych politycznych haseł Nowoczesnej była likwidacja finansowania partii politycznych z budżetu. W pakiecie rozwiązań e-demokracji proponowano finansowanie przez sympatyków z mikrowpłał dokonywanych przez Internet, a także wprowadzenie instrumentów głosowań elektronicznych w wyborach, referendach i konsultacjach społecznych. Proponowano także zmianę ordynacji wyborczej na model niemiecki, czyli ordynację mieszaną, która uwzględnia częściowo ideę JOW-ów. Wśród postulatów dotyczących instytucji politycznych proponowano likwidację Senatu, zmniejszenie liczby posłów, połączenie wszystkich służb kontroli skarbowej i oddzielenie jej od urzędów skarbowych odpowiedzialnych za zbieranie podatków. Istotną część programu wyborczego stanowiły propozycje uproszczenia prawa gospodarczego, deregulacji zawodów czy rynku energetycznego, w myśl zasady: „wszystko, co nie jest zabronione, jest dozwolone”. Propozycje podatkowe z kolei, zawierały szereg interesujących rozwiązań: wprowadzenie podatku liniowego 3x16% PIT, CIT i VAT połączone z likwidacją wszystkich ulg podatkowych; promowaniu akcji „płacę podatki w Polsce” miał towarzyszyć reset podatkowy, polegający na darowaniu zadłużeń podatkowych; z konieczności płacenia podatków mieliby być zwolnieni przez dwa lata młodzi przedsiębiorcy, których zyski nie przekraczają 100 tys. zł rocznie; proponowano również zlikwidowanie progu podatkowego 85 tys. zł dochodu dla umów o dzieło. Zakładano także zmianę konstrukcji płacy minimalnej, by była ona zróżnicowana w zależności od województwa i odzwierciedlała realne koszty życia w danym regionie. Proponowano przy tym wydzielenie obszarów metropolitalnych, w których płaca minimalna byłaby wyższa¹⁹. W programie partii Ryszarda

---

-korwin-mikke-dla-dziennika-gazety-prawnej.html (dostęp: 12.10.2015).

19 M. Jałoszewski, *Program wyborczy partii Nowoczesna. Gospodarka, głupcze* (Lista nr 8), <http://wyborcza.pl/1,75398,19072144,program-wyborczy-partii-nowoczesna-gospodarka-glupcze.html>, (dostęp: 22.10.2015).

Petru odnaleźć można postulaty likwidowania przywilejów emerytalnych i podatkowych. Dotyczyło to głównie wcześniejszych emerytur dla górników i rolników ubezpieczanych w KRUS (zakładano, że te zmiany obowiązywać będą wyłącznie w stosunku do wchodzących na rynek pracy). Co więcej, Nowoczesna opowiadała się za objęciem rolników jednolitym systemem ubezpieczeń społecznych, czyli włączenie KRUS do ZUS. Kolejnym hasłem wyborczym było wprowadzenie konkurencyjnych dla ZUS płatników, czyli prywatnych firm ubezpieczeniowych oraz upowszechnienie programu dobrowolnych ubezpieczeń zdrowotnych. Listę propozycji Nowoczesnej zamykają rozwiązania edukacyjne: Powszechny Narodowy Program Nauki Języka Angielskiego; powszechna nauka programowania w szkołach; odbudowanie szkolnictwa zawodowego oraz wprowadzenie bonów edukacyjnych i kredytów studenckich²⁰.

Punktem wyjścia deklaracji programowej²¹ i trzydziestostronicowego programu wyborczego partii Razem (Lista nr 3) zatytułowanego *Inna polityka jest możliwa*²² była krytyczna analiza zaniedbań i błędów popełnionych przez rządzących i klasę polityczną w okresie ostatnich 25 lat. Diagnozę i propozycje programowe podzielono na pięć obszarów. W pierwszym, za główny cel uznano przywrócenie pełnego i demokratycznego udziału obywateli i obywateli w rządzeniu Polską. Piętnowano nagminne ignorowanie obywatelskich projektów ustaw, zniechęcanie do aktywności obywatelskiej, tłumienie oddolnych inicjatyw politycznych, lekceważenie instrumentów partycypacji publicznej, co spowodowało, że Polacy odwrócili się od polityki, rezygnując ze wpływu na kształt państwa. Rozwiązaniami, które mogłyby zahamować i odwrócić ten proces, były: zmiana ordynacji wyborczej poprzez wprowadzenie systemu pojedynczego głosu przechodniego (tzw. STV), w którym obywatele głosują na osoby, a jednocześnie zapewniona jest reprezentacja mniejszości; wprowadzenie zasady kadencyjności (maksymalnie dwukrotność) parlamentarzystów, wójtów, burmistrzów i prezydentów miast; zobowiązanie sejmu do głosowania nad każdym wnioskiem, pod którym zebrano 500 tysięcy podpisów; zmiana systemu finansowania partii politycznych oraz ograniczenie wynagrodzenia

20 *Dziennik.pl prześwietla programy 8 partii...*, oraz *Debata liderów...*

21 *Deklaracja programowa Razem*, <http://partiarazem.pl/program/> (dostęp: 18.10.2017).

22 *Razem. Inna polityka jest możliwa. Program wyborczy*, http://partiarazem.pl/wp-content/uploads/2015/10/program_wyborczy.pdf (dostęp: 18.10.2017).

poselskiego do trzykrotności płacy minimalnej. W drugim obszarze koncentrowano się na przeciwdziałaniu polaryzacyjno-dyfuzyjnemu modelowi rozwoju, który implikował narastający podział na Polskę zamożną i ubogą, Polskę A i B. Celem proponowanych działań miała być odbudowa przyjaznego dla wszystkich państwa poprzez uruchomienie inwestycji infrastrukturalnych i społecznych na obszarach wiejskich i w niezamożnych województwach. Służyć temu miało m.in.: przeniesienie części urzędów centralnych poza stolicę; rozwinięcie sieci kolejowej, dofinansowanie regionalnej komunikacji autobusowej, zintegrowanie systemu transportowego; zwiększenie dostępności i efektywności szkół w mniejszych ośrodkach oraz zapewnienie rzeczywistej opieki zdrowotnej mieszkańcom wsi; powstrzymanie likwidacji szkolnych i lokalnych bibliotek; zatrudnienie wystarczającej liczby pracowników socjalnych oraz zróżnicowanie ich liczby w zależności od charakteru gminy; stworzenie zdecentralizowanej sieci punktów pomocy prawnej finansowanej przez budżet centralny i zarządzanej przez samorząd gminny. W trzecim obszarze wskazywano na konieczność zmiany systemu podatkowego na bardziej sprawiedliwy i wydajniejszy. Osiągnąć to miano poprzez dwa podstawowe działania: wprowadzenie zmiany skali podatkowej, tak by polski system podatkowy stał się realnie progresywny²³, oraz wprowadzenie zmian prawnych, które znacząco utrudniłyby ucieczkę przed płaceniem podatków oraz wyłudzenie podatku VAT. Czwarty obszar stanowiły rozwiązania zmierzające do ustawowego zagwarantowania wszystkim obywatelom pełni praw pracowniczych. Wśród propozycji odnaleźć można: minimalną płacę godzinową w wysokości 15 zł brutto dla umowy o pracę na czas nieokreślony i 20 zł brutto dla wszystkich innych rodzajów umów, tak aby firmom przestało się opłacać zawieranie umów „śmieciowych”; wprowadzenie obowiązkowych umów o pracę przy realizacji zamówień publicznych, o ile umowa cywilnoprawna nie wynika ze specyfiki konkretnego zamówienia publicznego; postulaty wprowadzenia trzydziestopięciogodzinnego tygodnia pracy; postulaty zlikwidowania dwunastomiesięcznego okresu rozliczeniowego, dzięki któremu firmy unikają płacenia pracownikom za nadgodziny;

---

23 Proponowano następującą skalę podatkową: 0% dla podstawy opodatkowania poniżej 12 000 zł, 22% dla nadwyżki ponad 12 000 zł, 33% dla nadwyżki ponad 60 000 zł, 44% dla nadwyżki ponad 120 000 zł, 55% dla nadwyżki ponad 250 000 zł, 75% dla nadwyżki ponad 500 000 zł.

zwiększenie uprawnień i skuteczności działania Państwowej Inspekcji Pracy; zagwarantowanie prawa zrzeszania się w związkach zawodowych osobom pracującym na umowach cywilnoprawnych; zakaz darmowych staży; wprowadzenie jawności płac jako instrumentu zabezpieczającego przed dyskryminacją płciową lub wiekową. Ostatni obszar zagadnień poświęcony został odwróceniu lub zahamowaniu procesu prywatyzacji sfery publicznej. Wycofywanie się państwa (w myśl błędnego założenia, że „prywatne zawsze jest lepsze niż publiczne”) z szeregu zadań i usług publicznych, doprowadziło – zdaniem partii Razem – do pogorszenia ich jakości i dostępu do nich. Polska, zgodnie z konstytucją, powinna być krajem społecznej gospodarki rynkowej, a nie aspołecznej prywatyzacji za wszelką cenę. Należy zatem wzmocnić państwową kontrolę lub silny udział państwa w tych obszarach, w których mechanizmy rynkowe prowadzą do patologii. Państwo powinno zapewniać wszystkim równy dostęp do dobrej jakości systemu zdrowia, edukacji oraz innych usług publicznych. Zwiększeniu dostępności publicznych usług medycznych służyć będzie zatem odejście od indywidualnego systemu składkowego na rzecz finansowania służby zdrowia bezpośrednio z budżetu (zapowiedź zwiększenia budżetu publicznej opieki zdrowotnej z 4,4% do co najmniej 8% oraz wprowadzenie systemu finansowania personelu i infrastruktury zamiast limitowanych procedur medycznych), przy jednoczesnej eliminacji patologii częściowej prywatyzacji i komercjalizacji²⁴. W analogiczny sposób uzasadniano konieczność zatrzymania procesu likwidacji i prywatyzacji szkół, prywatyzacji i reprivatyzacji zasobów komunalnych. Proponowano przy tym stworzenie państwowych i samorządowych funduszy załączkowych, które udzielać będą wsparcia finansowego w zamian za udział w późniejszych zyskach. Udział funduszu państwowego zapobiegnie sprzedaży pomysłów dobrze zapowiadających się start-upów. Partia Razem zapowiadała konieczność transformacji przemysłu energetycznego opartej na innowacyjnych, ekologicznych rozwiązaniach i odnawialnych źródłach energii. Wskazywano na konieczność przemysłowej restrukturyzacji przemysłu węglowego, przy aktywnej roli państwa w tworzeniu nowych miejsc pracy i minimalizowaniu kosztów społecznych. Jako jedyne ugrupowanie w programie

24 Jedyne zdanie: „Przywrócimy godność zawodom pielęgniarek, salowych, ratowników i opiekunów medycznych, coraz bardziej potrzebnych w starzejącym się społeczeństwie”. Razem..., s. 28.

wyborczym wyraźnie zapowiadało zawetowanie *Transatlantic Trade and Investment Partnership* (TTIP) – niekorzystnego porozumienia handlowego między UE a USA, które stworzy groźne przywileje dla korporacji, utrudni rozwój polskiego przemysłu i zagrazi demokracji, ochronie praw socjalnych, pracowniczych i konsumentów oraz środowiska naturalnego.

KKW Zjednoczona Lewica (Lista nr 6), tworzona przez SLD, TR, PPS, UP i Zielonych, przedstawiła kompleksowy program zawierający wiele szczegółowych rozwiązań uporządkowanych w 23 obszarach (praca, emerytury, polityka gospodarcza, podatki, zdrowie, edukacja, nauka, mieszkania, infrastruktura, energetyka, rolnictwo i rozwój obszarów wiejskich, wymiar sprawiedliwości, administracja, pomoc społeczna, świadczenia rodzinne i opiekuńcze, osoby z niepełnosprawnością, świeckie państwo, prawa obywatelskie, kultura i media, sport i rekreacja, ochrona środowiska, prawa zwierząt, bezpieczeństwo państwa i obywatela, polityka zagraniczna)²⁵. Punktem wyjścia programu stanowiła konstatacja, istnienia w Polsce deficytów demokracji oraz gigantycznych nierówności dochodowych, bezrobocia, ubóstwa i wykluczenia społecznego, uderzających w elementarne poczucie sprawiedliwości, powodujące rozczarowanie i frustrację. Celem głównym zatem było przywrócenie państwa sprawnego, przyjaznego, egalitarnego i otwartego oraz przywrócenie Polakom godności i poczucia, że państwo jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli. By to urzeczywistnić, wystarczy przestrzegać zapisanych w konstytucji zasad: demokratycznego państwa prawnego, równości, społecznej gospodarki rynkowej, solidaryzmu, rozdziału Kościoła od państwa. Polityka państwa oparta na tych mechanizmach i wartościach powinna ulec zmianie. ZL proponowała zatem pakiet konkretnych rozwiązań społeczno-gospodarczych.

W zakresie polityki płacowej i praw pracowniczych proponowano: walkę z umowami śmieciowymi poprzez obciążenie wszystkich form zatrudnienia takimi samymi podatkami i składkami oraz zagwarantowanie wszystkim pracownikom jednakowych praw socjalnych, urlopowych i chorobowych; wprowadzenie minimalnej płacy godzinowej 15 zł, w tym dla osób zatrudnionych na podstawie umów cywilnoprawnych; respektowanie obowiązku stosowania klauzul społecznych w zamówieniach

²⁵ *Materiał programowy KKW Zjednoczona Lewica SLD+TR+PPS+UP+Zieloni*, red. B. Machalica, [http://lewicarazem.org/public/common/js/ckeditor/ckfinder/userfiles/files/program_wyborczy_ZL\(1\).pdf](http://lewicarazem.org/public/common/js/ckeditor/ckfinder/userfiles/files/program_wyborczy_ZL(1).pdf) (dostęp: 18.10.2017).

publicznych, preferujących firmy zatrudniające pracowników na umowę o pracę; podniesienie płacy minimalnej do 2500 zł miesięcznie; odmrożenie płac pracowników budżetowych; wprowadzenie zakazu bezpłatnych staży; podwyższenie wymiaru urlopu wypoczynkowego dla pracowników; likwidację różnic między zarobkami kobiet a mężczyzn wykonującymi tę samą pracę; wsparcie zatrudnienia kobiet samotnie wychowujących dzieci; „zero ZUS przez 18 miesięcy” dla firm zatrudniających pierwszego i drugiego pracownika oraz osób młodych lub trwale bezrobotnych. Za interesującą należy uznać także propozycję mechanizmu premii obywatelskiej, zwiększającej dochody poprzez wypłacanie obywatelom części wypracowanego w danym roku wzrostu PKB (w 2014 roku 500 zł na osobę).

Propozycje podatkowe ZL miały na celu uczynienie systemu sprawiedliwszym i szczelniejszym. Opowiadano się zatem za: zwolnieniem z podatku PIT dla osób osiągających dochód na poziomie płacy minimalnej (21 tys. zł w 2015 roku, po wprowadzeniu propozycji ZL 30 tys. zł); przywróceniem 40% stawki PIT dla najzamożniejszych; obniżką VAT do 21%; wprowadzeniem podatku FTT od spekulacyjnych transakcji finansowych oraz podatku od aktywów banków w wysokości 0,5%.

Naprawa systemu emerytalnego zakładała natomiast obniżenie wieku emerytalnego, powiązanie uprawnień emerytalnych ze stażem pracy (40 lat dla mężczyzn i 35 dla kobiet) oraz przywróceniem prawa decydowania o momencie przejścia na emeryturę. Ponadto proponowano: podniesienie najniższych emerytur i rent o 200 zł²⁶ (także wypłacanych z KRUS) oraz waloryzację pozostałych emerytur; zaliczanie do stażu pracy okresu zatrudnienia na podstawie umów cywilnoprawnych; ochronę systemu emerytalnego przez zwiększanie liczby Polaków zatrudnionych na podstawie umowy o pracę i odprowadzających składki emerytalne; ochronę emerytur i miejsc pracy w górnictwie.

Uzdrowienia systemu opieki zdrowotnej ZL upatrywała w odejściu od reguł urynkowania i komercjalizacji służby zdrowia oraz powrotu do misji leczenia i dbałości o zdrowie. W tym celu proponowano: wzrost publicznych nakładów na zdrowie do przeciętnego poziomu w UE, czyli 7% PKB; zniesienie limitów na świadczenia zdrowotne finansowane przez NFZ; powszechność obywatelskiego prawa do opieki zdrowotnej. Głoszono sprzeciw: wobec opłat za dostęp do lekarzy, wo-

bec komercjalizacji i prywatyzacji szpitali; wobec nadużywania klauzuli sumienia; wobec klauzuli sumienia dla aptekarzy. ZL opowiadała się za refundacją *in vitro*, legalizacją medycznej marihuany i oleju konopnego.

Głównym celem państwowej aktywnej polityki mieszkaniowej powinno być zapewnienie niezamożnym Polakom dostępu do mieszkań poprzez uruchomienie narodowego programu budowy mieszkań na wynajem finansowanych za pośrednictwem Banku Gospodarstwa Krajowego, zróżnicowanie czynszów mieszkań komunalnych, wsparcie systemu najmu okazjonalnego. Proponowano również przywrócenie dużej ulgi budowlanej i pomoc dla „frankowiczów” przez unieważnienie klauzul niedozwolonych w umowach kredytowych. ZL, głosząc postulat „zakazu eksmisji na bruk”, zdecydowanie opowiadała się za rygorystycznym przestrzeganiem obowiązku przyznawania lokali zastępczych.

Trzonem propozycji oświatowych były postulaty zwiększenia wydatków na edukację, likwidacji gimnazjów (powrót do ośmioklasowej szkoły podstawowej) oraz bezpłatnych żłobków i przedszkoli (dotowanych z budżetu państwa) gwarantujących darmowe posiłki uczniom oraz opiekę lekarską i stomatologiczną (np. poprzez system rezydentur lekarskich i mobilnych gabinetów stomatologicznych). Zmniejszenie liczebności uczniów w klasach, całodobowa opieka w świetlicach, powiązanie szkolnictwa zawodowego z zakładami pracy, ogólnodostępność szkolnych bibliotek, przekształcanie małych szkół w samorządowe centra edukacji i kultury to tylko kilka z wielu propozycji modernizacyjnych. Ich listę dopełniały postulaty rzetelnej edukacji seksualnej, świeckiego charakteru nauczania i wychowania, wyprowadzenia lekcji religii ze szkół lub przynajmniej zniesienia finansowania katechizacji przez państwo.

W programie znalazło się szereg rozwiązań dotyczących pomocy społecznej²⁷. Przeciwdziałaniu wykluczeniu społecznemu i zagrożeniu marginalizacją miałyby służyć m.in. wzmocnienie kadrowe instytucji pomocy społecznej, dalszy rozwój instytucji asystentów rodziny, reforma systemu wsparcia dla usamodzielniających się wychowanków pieczy zastępczej, zwiększenie puli środków budżetowych na aktywizację zawodową osób z niepełnosprawnością, a w szczególności zatrudnienie w urzędach

---

27 S. Klauziński, *Program wyborczy Zjednoczonej Lewicy. Socjal* (Lista nr 6), <http://wyborcza.pl/1,75398,19072134,program-wyborczy-zjednoczonej-lewicy-socjal.html> (dostęp: 22.10.2015).

publicznych. Postulowano także podwyższenie dochodu uprawniającego do pomocy społecznej i świadczeń rodzinnych do poziomu minimum socjalnego, czyli do 1057 zł dla jednej osoby i 821 zł dla kolejnego członka rodziny, podniesienie do wysokości 300 zł zasiłku rodzinnego dla rodzin ubogich, waloryzację dodatków oraz stosowanie elastycznego kryterium dochodowego do zasiłków i świadczeń opiekuńczych²⁸.

Szeroka i bogata oferta programowa ZL zawierała ponadto liczne obietnice dla zróżnicowanych środowisk: mikroprzedsiębiorców, rolników, ekologów, obrońców praw człowieka i praw zwierząt, zwolenników rozdziału Kościoła od państwa, prawników i urzędników, przedstawicieli świata kultury, nauki i mediów²⁹. Należy jednak podkreślić, że w porównaniu z pozostałymi komitetami wyborczymi, jedynie w programie ZL odnaleźć można konkretny i rozbudowany pakiet propozycji adresowanych bezpośrednio do seniorów.

Aktywna polityka antydyskryminacyjna państwa powinna przeciwdziałać wszelkim formom dyskryminacji, w tym także ageizmowi, czyli dyskryminacji ze względu na wiek. Dbalność o godziwe warunki życia osób w wieku poprodukcyjnym wymaga zatem podwyższenia emerytur dla wdów i wdowców oraz zerwania z dotychczasowym rozwiązaniem wypłacania 85% emerytury zmarłego współmałżonka po zrzeczeniu się własnego świadczenia. ZL proponowało, by wdowy i wdowcy mogli dostawać swoją emeryturę i część świadczenia (25%) po zmarłym współmałżonku lub rentę rodzinną po zmarłym współmałżonku i w tym przypadku 25% własnej emerytury.

W ofercie zdrowotnej ZL istotne miejsce zajmowały kwestie senioralne. Proponowano zwiększenie środków na refundację leków, a przede wszystkim wprowadzenie darmowych leków dla najuboższych seniorów. Postulowano wdrożenie bezpłatnego systemu dostępu do zdalnej opieki dla osób starszych, czyli „przycisku życia” umożliwiającego błyskawiczne wezwanie pomocy w sytuacji zagrożenia zdrowia lub życia. Zwracano także uwagę na konieczność zwiększenia liczby miejsc na studiach lekarskich o 50%, a w szczególności specjalności geriatrycznych (wskazywano przy tym, że w Polsce jest tylko 334 lekarzy geriatrów, zatem

²⁸ *Programy partii: podatki, rodzina, finanse państwa*, <http://www.fakt.pl/wydarzenia/polityka/wybory-2015-program-wyborczy-pis-po-psl-partii-razem-korwin-i-kukiza/ow7knfn> (dostęp: 21.10.2015).

²⁹ *Materiał programowy...*, s. 9, 23, 26, 26, 29, 31, 38, 40, 42, 44.

w wielu powiatach nie ma ani jednej osoby gwarantującej profesjonalną opiekę w tym zakresie)³⁰.

Bogata oferta socjalna dla seniorów przewidywała wzmocnienie kadrowe i finansowe instytucji pomocy społecznej. Stworzenie centrów informacji, porad, szkoleń i integracji dla opiekunów osób wymagających całodobowej opieki w każdej gminie. Dofinansowanie, superwizje i szkolenia powinny spowodować, by pracownicy socjalni mogli więcej i skuteczniej pracować w terenie, m.in. z osobami starszymi dotkniętymi lub zagrożonymi marginalizacją. Przewidywano konieczność wprowadzenie bonu dla osób wymagających całodziennej pielęgnacji, by osoby niesamodzielne mogły, zgodnie z własnym wyborem, przeznaczać środki z bonu na opłacenie usług pielęgnacyjnych. Wskazywano niezbędność stworzenia skutecznego systemu opieki nad osobami starszymi. W związku ze zmianami demograficznymi proponowano zwiększenie nakładów na opiekę długoterminową przez wprowadzenie powszechnego ubezpieczenia pielęgnacyjnego (na wzór niemiecki), uzupełniającego finansowanie budżetowe oraz powołanie funduszu opieki długoterminowej, w którym zbierane byłyby środki na cele opiekuńcze – obecnie rozproszone. Zakładano rozwój dofinansowanych przez państwo ośrodków opiekuńczych oraz domowych i specjalistycznych usług opiekuńczych dla osób starszych, wymagających pomocy w codziennym funkcjonowaniu i prowadzeniu gospodarstwa domowego³¹. Przewidywano także świadczenie pielęgnacyjne dla wszystkich opiekunów osób niezdolnych do samodzielnej egzystencji bez względu na wiek (a nie tylko dla rodziców dzieci niepełnosprawnych) oraz proponowano niezbędne zmiany w kodeksie pracy pozwalające na godzenie opieki długoterminowej z pracą zawodową (np. prawo do urlopu wytchnieniowego z tytułu opieki, elastycznego lub skróconego czasu pracy, telepracy itp.). Postulowano również objęcie prawem do zasiłku dla bezrobotnych osoby, które przez lata opiekowały się bliskimi, a po ich śmierci zostały bez środków do życia, a także podwyższenie kryterium dochodowego uprawniającego do pomocy społecznej i świadczeń rodzinnych do poziomu minimum socjalnego. Obecnie jest ono nieco wyższe niż minimum egzystencji³².

---

30 Tamże, s. 13–14.

31 Tamże, s.33.

32 Według danych na 1.10.2015 dla osoby samotnie gospodarującej wynosiło ono 634 zł, dla osoby w rodzinie – maksymalnie 514 zł, a minimum socjalne w gospodarstwie

W propozycjach ZL nie zapomniano o aktywizacji społecznej seniorów. Punktem wyjścia do działań aktywizujących powinien stać się powszechny monitoring dostępności urzędów i instytucji publicznych dla osób starszych lub niepełnosprawnych oraz wdrożenie programu rządowego, nakierowanego na usuwanie barier i ułatwianie korzystania z instytucji publicznych przez te grupy. Państwo powinno umożliwiać dostęp do kultury wszystkim bez względu na wiek, sytuację materialną i stopień niepełnosprawności. Organy założycielskie instytucji kultury muszą zatem kontrolować poziom cen w tych placówkach oraz usuwać bariery (np. komunikacyjne lub architektoniczne) uniemożliwiające osobom starszym zaspokajanie potrzeb kulturalnych. Państwo powinno też wspierać rekreację i sport masowy warunkujący aktywność ruchową od wieku przedszkolnego aż do jesieni życia. Nieodzownym elementem wprowadzania powszechnego programu aktywizacji sportowo-rekreacyjnej osób starszych, powinny stać się gwarancje bezpłatnego korzystania z infrastruktury sportowej oraz udziału w bezpłatnych zajęciach rekreacyjno-sportowych dla wszystkich osób powyżej sześćdziesiątego roku życia. Państwo powinno objąć specjalną ochroną ogrody działkowe, które stanowią podstawową formę rekreacji dla blisko miliona Polaków, głównie osób dojrzałych i starszych. Interes obywateli powinien być stawiany ponad interesem deweloperów³³.

W parlamentarnej kampanii wyborczej Prawa i Sprawiedliwości (Lista nr 1) program politycznej odnowy moralno-narodowej, zakończenia okresu „pedagogiki wstydu”, budowania tożsamości patriotycznej oraz radykalnej zmiany ustrojowej nie był zbyt intensywnie eksponowany. W debatach publicznych podkreślano jedynie, że „Polacy chcą zmiany, potrzebny jest silny rząd. Walczymy o każdy głos, który da nam możliwość utworzenia samodzielnego rządu. Dobra zmiana może być przeprowadzona przez silną partię, która zapewni więcej pieniędzy w portfelach Polaków i silniejszą gospodarkę”³⁴. Twarzą kampanii uczyniono Beatę Szydło, a sednem proponowanej „dobrej zmiany” kwestie socjalne i podatkowe. Oficjalna strona internetowa Wybierzpis zdominowana została zatem przez materiały wideo z jej wystąpień publicznych, kończących się zawsze hasłem „Damy radę”, a zamieszczone materiały programowe

---

jednoosobowym wynosiło 1057 złotych a na osobę w rodzinie – minimalnie 821 zł.

33 Materiał programowy..., s. 31, 40, 41.

34 *Debata liderów...*

zawierały projekty ustaw³⁵ świadczących o gotowości i determinacji w ich wprowadzeniu.

Sztandarową obietnicą PiS, na której skupiono uwagę wyborców, stał się „Program Rodzina 500+”, przewidujący wprowadzenie nowego, powszechnego dodatku rodzinnego. W myśl jego założeń, każda rodzina wychowująca dziecko do osiemnastego roku życia, której dochód nie przekroczy 800 zł na osobę, otrzyma pomoc już od narodzin pierwszego dziecka. Z kolei za drugie i każde następne dziecko 500 zł będzie wypłacane już bez względu na kryterium dochodowe. W przypadku rodziców dziecka niepełnosprawnego, próg dochodowy byłby podniesiony z 800 do 1200 zł³⁶. Według PiS, ustawa ma pomóc rodzinom wychowującym dzieci i przeciwdziałać ubóstwu wśród rodzin wielodzietnych, a także spadkowi liczby urodzeń. Koszt wprowadzenia w życie ustawy w roku 2016 oszacowano na 21 mld zł. Głoszono jednak, że dzieci to nie koszt, a inwestycja służąca zahamowaniu kryzysu demograficznego spowodowanego dramatycznym spadkiem wskaźnika dzietności, plasującego Polskę na 212 miejscu wśród 224 krajów świata³⁷. Skuteczna polityka rodzinna musi kosztować, a Polska powinna wydawać na nią około 4% PKB³⁸. Podkreślano przy tym, że wsparcie rodzin nie ma nic wspólnego z antyrozwojową polityką rządu PO prymitywnego rozdawnictwa pieniędzy, uprawianą w myśl zasady „dajemy swoim”, która w 2011 roku doprowadziła do 111 mld zł deficytu w finansach publicznych³⁹. Nieco w cieniu programu 500+, znalazły się pozostałe propozycje pakietu

35 Projekt ustawy – Program Rodzina 500 plus; Projekt „Narodowy Program Zatrudnienia”; Projekt „Ustawa o zmianie ustawy o minimalnym wynagrodzeniu za pracę”; Projekt „Ustawa o zmianie ustawy o świadczeniach opieki zdrowotnej”; Projekt Ustawy o podatku od wielkopowierzchniowego handlu; Projekt ustawy o podatku od niektórych instytucji finansowych; Projekt „Ustawa o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz o zmianie ustawy – Kodeks pracy”; Projekt „Ustawa o zmianie ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego”; Projekt „Ustawa o zmianie ustawy o ubezpieczeniach upraw rolnych”, <http://wybierzpis.org.pl/materialy-programowe> (dostęp: 21.10.2015).

36 Należy podkreślić, że w realizowanej wersji programu 500+, usunięto założenie z 2014 roku, że dodatek będzie dotyczył również rodzica samotnie wychowującego dzieci, a nie będą otrzymywać go rodziny o wysokich dochodach. Tamże, s. 108.

37 500 złotych na dziecko? Szydło przedstawiła projekt ustawy, <http://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/499379,beata-szydlo-przedstawila-projekt-ustawy-program-rodzina-500.html> (dostęp: 2.09.2015).

38 Program Partii Prawo i Sprawiedliwość. Zdrowie – Rodzina – Praca. 2014, pis.org.pl/document/archive/download/128 (dostęp: 2.09.2015), s. 107.

39 Program Partii..., s. 20–21.

prorodzinnego: zwiększenie dostępu do świadczeń rodzinnych; zmiany w świadczeniach pielęgnacyjnych dla opiekunów osób niepełnosprawnych; zerowa stawka VAT na ubranka dziecięce; bezpłatne przedszkola finansowane z budżetu państwa; upowszechnienie dostępu dzieci do dóbr kultury, sportu i rekreacji; Ogólnopolska Karta Rodzin gwarantująca ulgi i zniżki w transporcie publicznego; odbudowa sieci szkolnych stołówek; pomoc w dożywianiu dzieci; opieka medyczna i stomatologiczna w szkołach; rozwój sieci świetlic socjoterapeutycznych itp.⁴⁰

Źródeł finansowania powyższych (i wielu innych niżej opisanych obietnic) upatrywano w skutecznej polityce podatkowej. Przekonywano, że „w Polsce jest wystarczająco dużo pieniędzy, tylko trzeba umieć je zauważać i właściwie zagospodarować. Uszczelniając prawo i prawidłowo gospodarując pieniędzmi możemy zyskać 40 mld złotych”⁴¹. Przekonywano, że w okresie pierwszych stu dni rządów Beaty Szydło nastąpi opodatkowanie sklepów wielkopowierzchniowych powodujące wzrost wpływów budżetowych o 3 mld zł. Wskazywano, że jednym z priorytetów nowego rządu, będzie także wprowadzenie podatku bankowego. Rozważano jedynie dwie ewentualności: podatek od aktywów lub podatek od transakcji finansowych. W pierwszym przypadku, stawka podatku miałaby wynieść 0,39%, co przyniosłoby budżetowi 5 mld zł przychodów. W drugim przypadku stawka podatku wyniosłaby 0,14% i zapewniłaby 1,7 mld zł wpływów do budżetu. Zakładano jednakże pewne ulgi i ułatwienia: podniesienie kwoty wolnej od podatku PIT, 15-procentowy podatek CIT dla młodych przedsiębiorców; rentę inwestycyjną dla przedsiębiorców wprowadzających nowe technologie; ulgi podatkowe dla pracodawców zatrudniających młodych; zwolnienie polskiego górnictwa z konieczności uiszczania danin publicznych⁴².

W kwestiach płacowych i pracowniczych na pierwszy plan wysuwały się dwie propozycje: „Pakt dla wzrostu wynagrodzeń” oraz „Narodowy Program Zatrudnienia”. W konsekwencji wdrożenia pierwszego z nich, minimalna stawka za godzinę pracy wynosiłaby 12 zł, a w efekcie nastąpiłby wymierny wzrost wynagrodzeń także pozostałych zatrudnionych. Zapowiadano przy tym wprowadzenie zasady, że płaca minimalna nie może być mniejsza niż 50% średniej płacy w gospodarce narodowej.

40 Tamże, s. 107–111.

41 *Dziennik.pl prześwietla programy 8 partii...*

42 *Debata liderów...*

NPZ zakładał natomiast stymulowanie spadku bezrobocia poprzez stworzenie 1 mln 200 tys. nowych miejsc pracy dla ludzi młodych i zagwarantowanie im godnego wynagrodzenia, by wszyscy po raz pierwszy zatrudniani otrzymywali co najmniej pełne minimalne wynagrodzenie. Deklarowano przy tym państwowe dopłaty do praktyk zawodowych w wysokości: bezpłatnych – 50%, odpłatnych – 25% minimalnego wynagrodzenia. Deklarowano również utrzymanie czteroletniego okresu ochronnego przed osiągnięciem wieku emerytalnego, usprawnienia w funkcjonowaniu rynku pracy oraz ułatwienie dla rozpoczynających działalność gospodarczą⁴³.

Kwestie emerytalne stanowiły część pakietu adresowanego do osób starszych. Optowano za projektem prezydenta Andrzeja Dudy przywracającym poprzedni wiek emerytalny – 65 lat dla mężczyzn i 60 lat dla kobiet, oraz prawo obywateli do decydowania o momencie przejścia na emeryturę (a więc możliwością dobrowolnego wydłużania okresu pracy dla osób, które osiągnęły ustawowy wiek emerytalny). PiS głosił, iż obywatele zostali dwukrotnie oszukani w kwestiach emerytalnych: w 1998 roku wizją wysokich emerytur kapitałowych, a w 2012 roku rażąco krzywdzącym wydłużeniem wieku emerytalnego. Złamano przy tym zasady dialogu z partnerami społecznymi, a miliony Polaków pozbawiono perspektywy przejścia we właściwym czasie na godziwą emeryturę. Niezbędne zatem staje się: przywrócenie poprzednich progów emerytalnych; podwyżki emerytur (wysokość nowych emerytur od 2009 roku jest systematycznie obniżana); korzystniejsze zasady waloryzacji emerytur (zmiana systemu procentowego na mieszany); a także przeprowadzenia referendum, w którym Polacy zdecydują o wyborze systemu solidarnościowego (ZUS i KRUS) lub kapitałowego (OFE)⁴⁴.

Sztandarowym, medialnie nagłaśnianym (drugim po 500+) pomysłem wyborczym były jednak darmowe leki dla seniorów. Kandydatka na urząd premiera zapewniając, że jest już gotowy projekt ustawy, podkreśliła niezłomność PiS w dążeniu do tego, by starość stała się rzeczywistością „jesienią życia”, a seniorzy mogli godnie żyć. Dodawała, że zmiany w systemie opieki zdrowotnej, to nie tylko darmowe leki dla seniorów, ale także: ustabilizowanie listy leków refundowanych; niższe ceny leków refundowanych (nie większe niż 8–9 zł); dofinansowanie w przypadkach

---

43 Program Partii..., s. 112–114.

44 Tamże, s.121.

przekroczenia ustalenie górnego rocznego limitu wydatków ponoszonych przez pacjenta o niskich dochodach; a przede wszystkim łatwiejszy dostęp do służby zdrowia, by starsi ludzie nie musieli miesiącami czekać na wizytę u specjalisty⁴⁵.

Zmiany systemowe (zapowiedź zablokowania procesu komercjalizacji i prywatyzacji szpitali oraz likwidacja NFZ) miały umożliwić służbie zdrowia dostosowanie się do nowych wyzwań związanych ze zmieniającą się strukturą ludności, szczególnie wzrostem liczby ludności w najstarszych grupach wiekowych. Rosnąca liczba osób starszych, ubogich, samotnych i niesamodzielnych, wymusza potrzebę istnienia specjalistycznej opieki medycznej i rozwiniętych usług opiekuńczych. PiS opowiadało się za wspieraniem przez państwo różnych form opieki nad osobami starszymi, wśród których pierwszeństwo powinna mieć opieka domowa sprawowana w warunkach rodzinnych, wspierana przez lekarzy, pielęgniarki i opiekunów tak długo, jak jest to tylko możliwe. Opieka domowa powinna być łączona z opieką w dziennym domu opieki, gdzie wdrożone zostaną wszystkie potrzebne zabiegi lecznicze i rehabilitacyjne pozwalające podopiecznym najdłużej pozostawać we własnym mieszkaniu. Opieka instytucjonalna zaadresowana zostanie jedynie do tych osób, które wymagać będą całodobowej, specjalistycznej pielęgnacji. Usługi opiekuńcze i sposób ich finansowania (np. zmiana zasad świadczeń pielęgnacyjnych) powinny być na tyle rozwinięte, by konieczność umieszczenia osoby wymagającej stałej opieki w domu pomocy społecznej była ostatecznością. PiS zapowiadało również stworzenie centrów usług socjalnych zapewniających kompleksową opiekę z nowymi alternatywnymi formami opieki nad osobami starszymi, a także opracowanie nowego systemu opieki nad osobami niesamodzielnymi w środowiskach lokalnych, w placówkach opieki dostosowanych do stopnia i rodzaju niesamodzielności oraz uregulowanie kwestii opieki pielęgnarskiej w domach pomocy społecznej.

PiS przewidywał również zmiany w ustawach dotyczących osób niepełnosprawnych. Planowaną reformę PFRON uzasadniano przywróceniem właściwego poziomu finansowania zadań związanych z usuwaniem barier, rehabilitacją społeczną i zawodową osób niepełnosprawnych. Zapowiadano utworzenie systemu rehabilitacji medycznej, społecznej

⁴⁵ PiS obiecuje darmowe leki dla seniorów, <http://www.gazetaprawna.pl/artykuly/899845,pis-obejuje-darmowe-leki-dla-seniorow.html> (dostęp: 15.10.2015).

i zawodowej, który pozwoli osobom niepełnosprawnym na uczestnictwo w różnych formach aktywności i pozwoli podejmować zatrudnienie w takim zawodzie i charakterze, jaki po przeprowadzeniu rehabilitacji będzie im dostępny⁴⁶.

Nie zapomniano również o kombatantach i weteranach. Szczególną opiekę roztaczano nad osobami najbardziej zasłużonymi, narażającymi własne życie w zbrojnej walce o niepodległość, jak i osobami walczącymi z dyktaturą komunistyczną: „Utworzymy Korpus Weteranów Walk o Niepodległość Rzeczypospolitej Polskiej, zgodnie z projektem ustawy Prezydenta Lecha Kaczyńskiego. Status weterana opozycji antydemokratycznej nadamy tym osobom, które w były w PRL więzione, internowane, brały udział w wystąpieniach wolnościowych i były szykanowane”⁴⁷. Deklarowano im udzielenie wsparcia materialnego i pomocy gwarantującej godną egzystencję.

Problematyka seniorów pojawiała się również w kontekście wypowiedzi dotyczących: systemu ulg i ułatwień dostępu do dziedzictwa narodowego i kultury; systemu ubezpieczeń rolniczych gwarantujących starszym rolnikom poczucie bezpieczeństwa i ochronę przed ubóstwem; jak również promocji sportu, rekreacji i turystyki, jako działalności aktywizującej Polaków w każdym wieku (w tym osoby starsze, z problemami zdrowotnymi, z otyłością i nadwagą)⁴⁸. Wśród pozostałych społecznych propozycji wyborczych PiS, zarówno tych, które uzyskały medialny rozgłos (np. reforma oświaty zakładająca likwidację gimnazjów), jak i mniej nośnych medialnie (dotyczących kultury, dziedzictwa narodowego, nauki, mediów i sektora obywatelskiego, przedstawianych szczegółowo w liczącym 168 stron programie PiS z 2014 roku, zatytułowanym: *Zdrowie, rodzina, praca*, trudno odnaleźć kwestie senioralne i rozwiązania bezpośrednio adresowane do osób tej kategorii wiekowej.

Wyborcza weryfikacja programów socjalnych

Oficjalne wyniki wyborów parlamentarnych z 25 października 2015 (PiS – 37,58%, PO – 24,09%, Kukiz '15 – 8,81%, Nowoczesna – 7,6%, PSL – 5,13%, oraz trzy komitety, które nie przekroczyły progu wyborczego:

46 Program Partii..., s. 119–123.

47 Tamże, s. 123.

48 Tamże.

Zjednoczona Lewica – 7,55%, KORWiN – 4,76%, Razem – 3,62%) ukazały bezwzględne zwycięstwo zwolenników „zmiany”, druzgocącą porażkę orędowników „kontynuacji” i radykalną przebudowę sceny politycznej w Polsce. Za szeroko rozumianymi zmianami opowiedziało się bowiem aż 70% wyborców, a za dalszymi rządami koalicji (PO–PSL) głosowało niecałe 30% wyborców (oznaczało to gwałtowny spadek poparcia w porównaniu z wyborami 2007 roku – 50% oraz 2011 – 47,54%). Wynik wyborczy oznaczał również pojawienie się w Sejmie RP nowych sił politycznych (Kukiz ‘15 i Nowoczesna) w miejsce ugrupowań odwołujących się do wartości lewicowych (społecznych – SLD lub obyczajowych – Twój Ruch).

Szczegółowa analiza uwarunkowań i konsekwencji dokonanej zmiany politycznej nie jest możliwa w ograniczonym objętością opracowaniu. Warto jednakże zasygnalizować kwestie przepływów w wyborczej demografii, które doprowadziły do sukcesu PiS i przypieczętowały porażkę obozu władzy. W wyborach 2015 roku partii PiS udało się przełamać trend z poprzednich wyborów. Tym razem to na PiS (30,4%), a nie na PO (26,7%) zagłosowali najbardziej wykształceni wyborcy. PO utraciła poparcie wykształconych również na rzecz Nowoczesnej (12%) i Kukiz ‘15 (8,5%). Niespodziewanie PiS wygrało też w największych miastach (31,3%). Głosy wyborców miast powyżej 500 tys. mieszkańców znacząco zasiliły także Nowoczesną (13,2%) i ZL (7,8%). PO zyskało poparcie 28,6% wielkomijskich wyborców, ale było to mniej niż w wyborach 2007 i 2011 roku, kiedy to właśnie duża frekwencja w głównych miastach przyczyniła się do sukcesu ugrupowania. Skalę porażki PO ukazuje też regionalna geografia wyborcza. PiS wygrała z PO w aż 14 z 16 województw (z wyjątkiem opolskiego i pomorskiego), a w poprzednich wyborach parlamentarnych z 2011 roku to PO triumfowała w 11 z 16 województw. Również mężczyźni przyczynili się do porażki obozu rządzącego, bowiem PiS wybrało 38,5% mężczyzn, PO zaś tylko 20,3%. Lepszy wynik niż wśród wszystkich wyborców uzyskał wśród mężczyzn Kukiz ‘15 (10,6%). Gdyby głosowali sami mężczyźni, czwarte miejsce zajęłaby partia KORWiN, która weszłaby do Sejmu z wynikiem 7,1%. Według wyników badań, większość ludzi młodych, bo aż 2/3, głosowała na partie z prawej strony sceny politycznej. W tej grupie PiS nieznacznie (24,9%) wygrało z KORWiN (21,2%) i Kukiz ‘15 (20,9%). Na czwartym miejscu, ze znacznie słabszym niż wśród ogółu głosujących wynikiem, znalazła się PO z poparciem 13,1%. Niższe poparcie ludzi młodych uzyskała No-

woczesna (6,5%), Razem (5,4%), ZL (3,5%) i PSL (2,8%). Powyższe dane wskazują zatem, że młodzi, wykształceni mężczyźni z wielkich ośrodków miejskich przestali stanowić żelazny elektorat PO i przyczynili się do porażki wyborczej obozu rządzącego⁴⁹.

Wyniki wyborów i demograficzne dane wyborcze obrazują jednak coś równie zaskakującego i niepokojącego, czyli klęskę polskiej lewicy. Jest nią nie tylko porażka wyborcza spowodowana rozbiciem na dwa konkurujące komitety wyborcze (*nomen omen* nazwane Zjednoczona Lewica i Razem), skutkująca brakiem parlamentarnej reprezentacji elektoratu lewicowego. Równie istotną konsekwencją wyborów z 2015 roku jest utrata zaufania i poparcia tradycyjnego elektoratu. PiS przejął „rząd dusz”, obiecując przywrócenie godności wykluczonym. Bardziej kojarzył się wyborcom z wrażliwością społeczną niż lewicowe ugrupowania. Jego populistyczna, umiejętnie skonstruowana i wypromowana oferta programowa okazała się bardziej przekonująca niż konkurencyjny, spójny i kompleksowy, silnie akcentujący kwestie senioralne program socjalny ZL oraz mało znany, trudno rozpoznawalny dla wyborców, program Razem.

Sygnaly odwracania się tradycyjnego elektoratu widoczne były już wcześniej. Badania sondażowe z czerwca 2015 roku wskazywały, że ponad 2/3 respondentów o lewicowej lub centrolewicowej orientacji politycznej deklaroowało chęć głosowania na inne ugrupowania (PO – 34%, PiS – 19% i nawet Kukiz – 13%). W tych samych badaniach aż 3/4 emerytów nie wykazywało chęci głosowania na ugrupowania lewicowe⁵⁰. Potwierdzały to również sporządzane w okresie przedwyborczym (na podstawie poprzednich elekcji i badań sondażowych) profile społeczno-demograficzne. Według nich PiS dominował w grupach starszych wyborców, ale poprawiał swoje wyniki również w pozostałych kategoriach wiekowych. Częściej gotowe były go poprzeć kobiety niż mężczyźni. Był zdecydowanym liderem na wsi, ale wyraźnie zauważalny był także wzrost jego poparcia w miastach. Najlepiej wykształceni nie należeli do

49 M. Protaziuk, M. Kondrusik, *Wybory 2015. Totalny zwrot akcji: 6 najciekawszych zmian demograficznych w tych wyborach*, <http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,143907,19087907,wybory-2015-totalny-zwrot-akcji-6-najciekawszych-zmian.html> (dostęp: 26.10.2015).

50 *Profile elektoratów*, Badania przeprowadzone przez Ogólnopolski Panel Badawczy Ariadna, http://tajnikipolityki.pl/wp-content/uploads/2015/06/portret_psychograf_elektoraty.pdf (dostęp: 12-15.06.2015).

jego elektoratu: im niższe wykształcenie, tym większy odsetek wyborców deklarował poparcie PiS. Grupował wyborców wrażliwych socjalnie, a więc rolników, robotników, emerytów oraz stosunkowo dużo bezrobotnych. PiS popierali wyborcy deklarujący poglądy prawicowe, religijne, deklarujący wartości konserwatywne, ale socjalne hasła tej partii były również atrakcyjne także dla lewicowców. Elektorat PiS sceptycznie oceniał sytuację społeczno-gospodarszą w Polsce i był negatywnie nastawiony do całego dorobku III RP. Ocena sytuacji materialnej własnej i rodziny wskazywała, że w znacznym stopniu deklarowana chęć zmiany miała podłoże socjalne. Spośród wskazanych kryteriów głosowania na partię, wyborcy PiS najczęściej cenili praworządność i walkę z korupcją⁵¹. Zbliżoną tożsamość niektórych cech demograficznych wskazywały badania CBOS z tygodnia poprzedzającego wybory, prognozujące 34% wygrana PiS i tylko 6% poparcia dla ZL⁵². Wskazywano, że ponad połowa wyborców PiS to mieszkańcy wsi, ale w pozostałych ośrodkach również mogła liczyć na bardzo dobry wynik. Na ZL natomiast najwięcej głosów chciało oddać 29% wyborców ze średnich miast i tylko 24% mieszkańców wsi. Kobiety były bardziej skłonne głosować na PiS, a mężczyźni na ZL. Średnia wieku osób, które chciały zagłosować na PiS i ZL wynosiła tyle samo, tj. 51 lat. Najstarsi (65+) wyborcy stanowili najliczniejsze grupy wśród elektoratów ZL oraz PO (odpowiednio 26% i 25%), z kolei wśród wyborców PiS najliczniejsza była grupa wiekowa 55–64 (24%). Wykształceni popierali ZL, PiS dominowało w grupach z najniższym wykształceniem. Równym udziałem emerytów wśród swoich wyborców charakteryzowały się: PiS (30%) oraz ZL (30%). Warunki materialne różniły wyborców PiS (wyższy procent niezadowolonych) od wyborców ZL (lepiej sytuowanych). Poparcie PiS deklarowały osoby o prawicowych poglądach zaangażowane w życie religijne, ZL osoby lewicowe, niepraktykujące. Uczestnictwo w wyborach znacznie częściej deklarowały osoby o prawicowych poglądach politycznych⁵³.

51 N. Maliszewski, *Kim jest wyborca?*, <http://tajnikipolityki.pl/wybory-parlamentarne/> (dostęp: 25.06.2015).

52 Przewidywano, że ZL uzyska wynik lokujący go poniżej progu wyborczego. Razem nie było uwzględnione w badaniach z uwagi na znikome poparcie sondażowe.

53 *Kim są wyborcy, czyli społeczno-demograficzne portrety największych elektoratów*, CBOS, Komunikat z badań nr 141/2015.

Trafność sygnalizowanych trendów i sporządzanych profili potwierdziły wyniki wyborów parlamentarnych z 2015 roku. Na PiS najchętniej głosowali rolnicy (53,3%), emeryci i renciści (49,3%), robotnicy (46,8%) oraz bezrobotni (44,6%). W tych grupach, wrażliwych społecznie i otwartych na socjalne projekty, formacje lewicowe uzyskały poparcie poniżej, na granicy lub nieznacznie powyżej swojego wyniku wyborczego. Rolnicy oddali 4% głosów na ZL i 2% na Razem. Emeryci i renciści wsparli ZL 9,4% głosów, a Razem otrzymało 1,6% poparcia. Robotnicy: ZL – 5,2% i Razem – 3,5%. Bezrobotni natomiast oddali tylko 5,5% głosów na ZL i 3,7% głosów na Razem. W powyższych kategoriach demograficznych partie lewicowe niejednokrotnie wyprzedzane były nie tylko przez PiS, PO a nawet PSL, ale także przez ugrupowania o znacznie mniejszej wrażliwości społecznej czy wręcz antysocjalne (Rolnicy: Kukiz '15 – 6,7%, KORWiN – 2,7%; Emeryci: Nowoczesna – 3,4%, Kukiz '15 – 2,5%; Robotnicy: Kukiz '15 – 13,2%, KORWiN – 4,8%; Bezrobotni: KORWiN – 4,9%, Nowoczesna – 4,3%)⁵⁴.

Druzgocąca porażka lewicy w konfrontacji z prawicą społeczną w 2015 roku nie była incydentem wyborczym, ale zwieńczeniem długotrwałego procesu. Osiągane w kolejnych elekcjach wyniki wyborcze parlamentarnej reprezentacji lewicy (w ostatnich 15 latach) wyraziście ilustrują tę tendencję. Słabnącemu poparciu lewicy (2001, SLD – 41%; 2005, SLD – 11,3%; 2007, Lewica i Demokraci – 13%; 2011, SLD – 8,24%, Ruch Palikota – 10,02%; 2015, ZL – 7,55% i Razem – 3,62, oba ugrupowania nie przekroczyły progów wyborczych) towarzyszyło rosnące zaufanie do PiS (2001 – 9,5%, 2005 – 27%, 2007 – 32%, 2011 – 29,89%, 2015 – 37,58). Z perspektywy ostatnich dziesięciu lat wyraźnie widać, że krytyczna ocena okresu rządów SLD (2001–2005) oraz początek wojny kulturowej między PO i PiS przyczyniły się do uruchomienia niekorzystnych dla lewicy wyborczych przepływów demograficznych i utraty zarówno starszego, jak i młodszego elektoratu. W 2005 zadeklarowani wyborcy PO według kategorii wiekowych to: 38% w przedziale 18–24 lata; 47% w przedziale 25–34; 45% w przedziale 25–44; 43% w przedziale 45–54; 33% w przedziale 45–64; 35% w przedziale 65+. Grupy wyborców PO w 2015 roku według kategorii wiekowych zmalały następująco: 14,4% w przedziale 18–29; 23,8% w przedziale 30–39; 25,8% w przedziale 40–49; 23% w przedziale

⁵⁴ *Wybory 2015: Jak głosowali pracownicy, rolnicy, studenci, emeryci i bezrobotni?* <http://www.parlamentarny.pl/wydarzenia/wybory-2015-jak-glosowali-pracownicy-rolnicy-studenci-emeryci-i-bezrobotni,1588.html> (dostęp: 25.10.2015).

50–59; 28,1% w przedziale 60+. W 2005 roku wyborcy PiS według kategorii wiekowych, przedstawiali się następująco: 30% w przedziale wiekowym 18–24; 16% w przedziale 25–34; 27% w przedziale 35–44; 27% w przedziale 45–54; 35% w przedziale 55–64; 40% w przedziale 65+. W 2015 roku PiS zanotował wyraźny procentowy wzrost liczby wyborców wg kategorii wiekowych: 28,9% w przedziale 18–29; 16% w przedziale 30–39; 38,7% w przedziale 40–49; 47,1% w przedziale 50–59; 48,9% w przedziale 60+. W 2005 roku zadeklarowani wyborcy SLD według kategorii wiekowych to: 6% w przedziale 18–24; 17% w przedziale 25–34; 12% w przedziale 35–44; 9% w przedziale 45–54; 14% w przedziale 55–64; 8% w przedziale 65+. Wybory z 2015 roku ujawniły natomiast, że ZL osiągnęła bardzo słabe poparcie w niższych kategoriach wiekowych (gorsze nie tylko od wskazań z 2005, ale także od obecnych konkurentów PiS, PO, Kukiz i PSL). W przedziale wiekowym 50–59 lat ZL uzyskała 7,3% poparcia (zajmując trzecie miejsce po PiS i PO). Jedynie w przedziale seniorskim (60+) ZL otrzymała wsparcie 9,3%, zajmując drugie miejsce po PiS⁵⁵.

Źródła sukcesu PiS

Problem nierówności społecznych w Polsce jest faktem. W normalnych realiach politycznych jego rozwiązaniem powinna zająć się lewica, tradycyjnie wykazująca największą wrażliwość społeczną. Klęska wyborcza polskiej lewicy spowodowana nieumiejętnością zagospodarowania wykluczonych i marginalizowanych grup z poczuciem niepewności, z poczuciem pozbawienia godności, opuszczonych w transformacji, doprowadziła jednak do sytuacji wypchnięcia jej z „socialnego matecznika” i przejęcia roli obrońcy marginalizowanych przez ugrupowanie populistyczne, umiejętnie wykorzystujące elementy narodowe, katolickie i socjalistyczne, łącząc je z wodzowskim stylem rządzenia i eurosceptycyzmem⁵⁶. Tym samym Polska, jako jedna z pierwszych, dołączyła do grupy państw „prawicy społecznej”⁵⁷, kwestionującej zasady demokracji liberalnej i społeczeństwa otwartego, promującej koncepcje państwa sil-

55 Wskazywane dane pochodzą z badań OBOP PBS (2005) oraz IPSOS (2015) i zastosowano w nich odmienne progi wiekowe,

56 J. Baczyński, *Co po PiS*, „Polityka” 2017, nr 4 (3095), s. 20.

57 Pojęcie popularyzowane przez Marka Cichockiego, byłego doradcę społecznego prezydenta Lecha Kaczyńskiego.

nego i scentralizowanego, głęboko ingerującego w procesy gospodarcze, rynek pracy, kwestie kulturowo-tożsamościowe, w politykę migracyjną. Państwa, w którym jego agendy traktowane są jak łupy polityczne, a kadry wymagają selekcji i obróbki. Państwa, w którym ideologia ma prymat nad ekonomią, a polityka nad prawem⁵⁸. Swoistego państwa patrymonialnego, ale także opiekuńczego i socjalnego.

Źródła sukcesu PiS są złożone, a ich analiza wykracza poza możliwości tego opracowania. Wydaje się jednak, że jedną z głównych przyczyn zwycięstwa wyborczego było trafne zidentyfikowanie oraz umiejętne i konsekwentne zagospodarowanie „pustego znaczącego”, czyli próżni politycznej czekającej na wypełnienie. Partii Jarosława Kaczyńskiego, podobnie jak wcześniej niektórym ugrupowaniom południowej Europy⁵⁹, udało się skutecznie (świadomie lub nieświadomie) zastosować populistyczną strategię równoważnego traktowania oczekiwani i postulatów różnych grup społecznych. Mechanizm ten odkryty i opisany został przez Ernesto Laclau już 2005 roku⁶⁰. Nie potępiał on populizmu. Uważał, że wymiar populistyczny istnieje w każdej polityce, jest niezbędnym elementem współczesnego świata, bo umożliwia artykulację potrzeb pominiętych i marginalizowanych. W czasach, gdy znaczna część społeczeństw nie czuje się reprezentowana i postrzega dotychczasowe instytucje jako skompromitowane, dysfunkcyjne i nieskuteczne, sytuacja sprzyjała pojawieniu się „pustego znaczącego”. Może nim być wyrazisty, charyzmatyczny lider lub chwytliwe hasło (np. Polska w ruinie, Dobra zmiana, 500+). Lider lub hasła pomagają wyartykułować i połączyć niezaspokojone potrzeby różnych grup społecznych. Taki mechanizm może funkcjonować jedynie wówczas, gdy wcześniej wytworzy się w społeczeństwie poczucie dychotomicznego podziału i antagonizmu typu: my–oni, masy–elity, lud–establishment. Narracja, wedle której na drodze do spełnienia żądań zwykłych ludzi stoi wyimaginowany „salon”, który staje się wspólnym wrogiem⁶¹.

58 A. Szostkiewicz, *Demokracja do remontu*, „Polityka” 2017, nr 4 (3095), s. 21–22.

59 Umiejętne, populistyczne wykorzystanie kryzysu gospodarczego i bezrobocia młodzieży w krajach południowej Europy, przyczyniając się do pojawienia się na politycznej scenie i sukcesów wyborczych *Podemos* w Hiszpanii, *Syrizy* w Grecji i *Ruchu 5 Gwiazd* we Włoszech.

60 E. Laclau, *Rozum populistyczny*, przeł. T. Szkudlarek [et al.], Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2009.

61 M. Okraszewski, *Oswajanie populistów. Kłopoty radykałów z Włoch, Grecji i Hiszpanii*, <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1691258,1,klopoty-radykalow-z>

Dokładnie taki mechanizm populistyczny uruchomiony został w Polsce już w 2005 roku, a następnie powtórnie wykorzystany w 2015 roku. Jego cechą charakterystyczną było łączenie haseł socjalnych z narodową, a nawet ksenofobiczną frazeologią, mariaż państwa opiekuńczego z eurosceptycyzmem, konserwatyzmem obyczajowym i nieufnością wobec obcych. Populizm PiS umożliwił wyartykułowanie niezadowolenia tym, którzy wcześniej nie byli wysłuchani. Sprzyjało temu narastające poczucie znużenia ośmioletnimi rządami PO-PSL oraz obserwowane od połowy lat 90. stopniowe osłabianie wrażliwości społecznej socjaldemokracji⁶².

Umiejętna promocja nowych osób (Andrzej Duda, Beata Szydło), odświeżonych haseł wyborczych (Polska w ruinie, Dobra zmiana, Damy radę) i atrakcyjnych projektów socjalnych (500+ i Darmowe leki dla seniorów) odwracała uwagę od kontrowersyjnych polityków i radykalnych koncepcji ustrojowych. PiS marketingowo zdeklasowało konkurentów. Zaproponowało ofertę nie tylko najbardziej trafioną, ale też przedstawiło ją w najbardziej czytelny sposób. Pozostałe partie wysunęły nie tylko mniej interesujące propozycje, ale też nie potrafiły z nimi dotrzeć do właściwych wyborców. Spektakularnym tego przykładem jest „Program rodzina 500+”, jedyna powszechnie rozpoznawalna obietnica wyborcza, kojarzona z PiS przez wszystkie elektoraty. Jak wskazują wyniki badań⁶³, na pytanie, która partia to proponowała, trafnie odpowiedziało 93,7% wyborców PiS, 95,3% zwolenników PO oraz po 100% sympatyków pozostałych partii (PSL, ZL, Razem, KORWiN, Kukiz '15). Prawidłowo odpowiedziało nawet 76,6% niegłosujących. Rozpoznawalność konkurencyjnych propozycji była zdecydowanie niższa. Np. autorstwo sztandarowej propozycji podatkowej 3x16% poprawnie wskazało tylko 44,4% wyborców Nowoczesnej, 26,8% wyborców PO, 15,9% wyborców PiS, 12,8% wyborców Kukiz '15. Z kolei mocno lansowany przez PO projekt jednolitego kontraktu pracowniczego rozpoznało tylko 19,1% jej wyborców, a aż 26,5% wyborców partii Razem.

-wloch-grecji-i-hispanii.read (dostęp: 24.01. 2017).

62 Tamże.

63 Wiedza polityczna w Polsce. SWPS, Kierownik projektu M. Cześniak. Wykonawcy: R. Markowski, A. Jasiewicz-Betkiewicz, M. Wenzel, M. Kotnarowski, M. Żerkowska-Balas, <http://www.swps.pl/nauka-i-badania/granty/5874-wiedza-polityczna-polakow> (dostęp: 4.02.2017).

O sukcesie PiS zadecydowała koncentracja partii na sztandarowym projekcie i pomijanie lub ukrywanie szczegółów. Podłożem takiej strategii było konsekwentne stosowanie się do znanych reguł, że „więcej, nie znaczy lepiej” a o „sukcesie nie decyduje jakość produktu, tylko umiejętność jego sprzedania”. Charakterystyczny był sposób prezentowania flagowego produktu, pojawiającego się niemal w każdym przekazie medialnym. Uproszczona wersja medialna, pojawiająca się w spotach i na wiecach wyborczych, istotnie odbiegała od propozycji programowej z 2014 roku. Komunikat brzmiał zwykle „500 złotych na dziecko”, więc wyborcy rozumieli, że każdy dostanie i na każde dziecko. W takiej wersji docierało to do odbiorców i w ten sposób było multiplikowane. Co więcej, PiS starannie unikała twierdzenia, że 500+ to projekt socjalny. Pierwotnie określano go mianem projektu demograficznego, mającego na celu rozwiązanie problemu spadku dzietności. Z upływem czasu zaczęła dominować argumentacja, że to projekt prorodzinny, służący wspieraniu rodziny i przywracaniu jej godności. Zabieg ten miał na celu spotęgowanie wrażenia, że jego beneficjenci oprócz uzyskania pieniędzy w pakiecie otrzymali coś znacznie cenniejszego, czyli odzyskanie godności. Był to świadomy zabieg propagandowy, którego źródła można upatrywać w dwóch czynnikach. Po pierwsze, w przełomowych wyborach z 2005 roku, w których po raz pierwszy został zarysowany podział na „Polskę solidarną” i „Polskę liberalną”. Po drugie, utrwalanej w okresie rządów PO–PSL podwójnej, równoległej narracji. Narracji „socjalnej” o zaniedbaniach społecznych, wykluczeniu i marginalizacji oraz równoczesnej narracji „liberalnej”, że korzystanie z pomocy społecznej jest równie złe jak podnoszenie podatków. W takim kontekście nazywanie programu 500+ pomocą socjalną deprecjonowałoby jej beneficjentów, odbierając godność rodzinom, zamiast ją przywracać⁶⁴.

Krytyka programów społecznych

Zrozumiałe zatem staje się, dlaczego realizacji każdej obietnicy wyborczej i niemal każdemu posunięciu rządom PiS towarzyszy zawsze oświadczenie, że „przywracana jest godność Polakom”. Rzeczywiste rozwiązywanie problemów społecznych i zapobieganie im schodzi na plan

---

64 M. Cześniak, *Ciemny lud to kupuje*, „Gazeta Wyborcza”, 3.02.2017.

dalszy. Podporządkowanie polityki społeczno-gospodarczej bieżącym, doraźnym celom okazuje się opłacalne, gwarantuje bowiem stabilne poparcie sondażowe, daleko wyprzedzające partie opozycyjne. Jakby zahipnotyzowani propagandowym sukcesem PiS i jego determinacją w realizacji programu dobrej zmiany, specjaliści z zakresu polityki społecznej, badacze społeczni, pracownicy socjalni milczą lub ich głos jest słabo słyszalny. Głosy krytyczne dochodzą głównie z opozycyjnej części sceny politycznej oraz lewicowej i liberalnej publicystyki.

Wśród najczęściej przewijających się zarzutów formułowanych pod adresem polityki społecznej PiS, dominuje ten o krótkowzroczności i braku spójności. Podkreśla się, że zawartość i treści merytoryczne projektów mogą nie budzić zastrzeżeń, brak jest jednak umiejętności wkomponowania ich w system instytucji wsparcia, brak jest strategii, kompatybilności wdrażanych rozwiązań z polityką rozwoju społecznego. Wskazuje się, że kierunki oraz instrumenty interwencji socjalnych zorientowane są na krótkotrwałą, zwykle medialny efekt, że konkretyzacje postulatów wyborczych, ich wdrażanie i realizacja odbiegają od medialnego przekazu i oprócz pozytywnych efektów przynoszą również negatywne skutki. W krytycznej ocenie zwraca się także uwagę na niedoszacowanie projektów socjalnych, ich koszty i skutki finansowe, które dotyczyć będą zarówno budżetu państwa, jak i zwykłych obywateli⁶⁵. Pojawiają się również obawy, że w konsekwencji wdrażanych instrumentów polski system pomocy społecznej staje się irracjonalny, zniechęca do pracy i powoduje „hodowlę nowych problemów społecznych”, które ujawniają się w przyszłości⁶⁶. Odnaleźć można nawet ostre oskarżenia o nieodpowiedzialne i cyniczne, nieliczące się z konsekwencjami kupowanie elektoratu. Przekupywanie wyborców w zamian za przyzwolenie dla demontażu demokratycznych mechanizmów i ograniczanie praw obywatelskich pod zasłoną „uzdrowienia państwa i jego instytucji”⁶⁷. Zwraca się również uwagę na niebezpieczeństwo uruchamiania postaw kliente-

65 M. Borowski, *Polska watachem stoi*, „Polityka” 2017, nr 4 (3095), s. 8.

66 „Z zapomóg i zasiłków osiąga się większe dochody niż z etatu [...]. Według GUS w 2014 roku ze wsparcia pomocy społecznej korzystało ponad 1,1 mln gospodarstw domowych, czyli 2,9 mln osób. Aż 46 procent korzystających z pomocy społecznej to osoby w wieku produkcyjnym. Wiele z nich mogłoby i nawet chciałoby pracować, ale praca im się po prostu nie opłaca”. A. Puculek, *Etat na garmuszku*, „Polityka” 2017, nr 3 (3094), s. 28–30.

67 J. Baczyński, *Co po PiS...*

listycznych. Doraźnie przynoszą one sukces, ale w długookresowej perspektywie wytwarzają mechanizm roszczeniowy. Rozdając dobra, kupuje się wdzięczność tylko na chwilę. Obdarowani przyzwyczajają się do tego, uważając świadczenie za rzecz należną i stałą. Przekształcenie obywateli w konsumentów świadczeń może doprowadzić do uruchomienia spirali roszczeń. Kolejne grupy społeczne zaczną upominać się o zapłatę, nagrodę za głosy wyborcze. Nastroje społeczne mogą się radykalnie zmienić, gdy konsumentckich oczekiwań nie będzie już można zaspokoić⁶⁸.

Perspektywy polskiej polityki społecznej

W wielu wypowiedziach pojawia się jednak teza o nieodwracalności uruchomionego procesu. Sztandarowe projekty PiS (500+, darmowe leki dla seniorów, i przywrócenie poprzednich progów emerytalnych) wydają się być niezagrożone w najbliższej przyszłości. Przyczyną tego jest z jednej strony nieuchronność zmian demograficznych, powodująca wzrost liczby potencjalnych beneficjentów systemu pomocy społecznej. Będą nimi nadal bezrobotni, samotne matki z małymi dziećmi i niepełnosprawni, ale przede wszystkim osoby starsze, których wciąż przybywa. Powojenny wyż demograficzny wchodzi właśnie w zaawansowaną starość. Żyjemy coraz dłużej i z wiekiem coraz bardziej potrzebujemy pomocy. Drugą przyczyną nieodwracalności procesu jest społeczna świadomość, że raz nabytych praw nie wolno odbierać a wynik wyborczy udowodnił niezbitą siłę argumentacji socjalnej. Skala i dynamika „dobrej zmiany” powoduje, że poparcie rządzących utrzymuje się na stałym i bezpiecznym poziomie. Niskie jest zatem prawdopodobieństwo, by w relatywnie bliskiej przyszłości PiS naraził się kolejnym grupom społecznym, stanowiącym jego polityczne zaplecze, których niezadowolnienie odsunie go od władzy. Rozpoczęta wojna kulturowa powoduje, że elektorat pisowski nie zniknie, ani nie skurczy się gwałtownie. Nie można jednak wykluczyć, że pojawią się jakieś czynniki powodujące utratę poparcia. Mało prawdopodobne jest jednak, by przegrana PiS urosła do rangi klęski poniesionej przez obóz AWS (z poparcia prawie 4,5 mln w 1997 roku i 201 mandatów poselskich do 730 tysięcy i o mandatów w 2001 roku⁶⁹).

---

68 M. Cześniak, *Ciemny lud to kupuje...*

69 A. Szostkiewicz, *Demokracja do remontu...*

Zdaniem analityków, ewentualna korekta polityki socjalnej w kierunku racjonalniejszego wspierania ludzi naprawdę potrzebujących pomocy mogłaby nastąpić jedynie przy odsunięciu PiS od władzy. Wymagałoby to jednak szerokiego sojuszu całej lub prawie całej opozycji (od Nowoczesnej, PO i PSL, do części Lewicy) i osiągnięcia wyniku wyborczego gwarantującego możliwość odrzucenia *veta* prezydenckiego lub postawienia prezydenta przed Trybunałem Stanu. Trudno zakładać, że do takiego sojuszu przystąpiłyby ugrupowania radykalnego nacjonalizmu i skrajnej prawicy. Co więcej, wycofywanie się z wprowadzanych przez PiS rozwiązań wymagałoby szybkiego i skutecznego działania, a wszelkie wewnętrzne spory groziłyby utratą poparcia⁷⁰. Odwrót od projektów socjalnych natomiast niemal na pewno skutkowałby narażeniem się wielkim grupom społecznym. Niezaspokojenie socjalnych oczekiwań spowodowałoby radykalną zmianę społecznych nastrojów. Skala wyzwań po rządach PiS jest zatem trudna do wyobrażenia, a powrót do czasów przed PiS jest niemożliwy⁷¹.

Żadna partia polityczna nie zapowiada zatem likwidacji programu rodzina500+, choć nie wyklucza jego modyfikacji⁷². Likwidacja 500+ zapewniłaby oszczędności 20 mld zł, ale nikt, kto choć zadeklarowałby taki pomysł, nie miałby szansy na sukces wyborczy. Ograniczanie powszechności uprawnień poprzez wprowadzenie kryterium dochodowego dla najbogatszych, wydaje się finansowo i politycznie nieopłacalne. Spowodowałoby oszczędności mniejsze niż koszty wprowadzania systemu weryfikacji. Zgodnie z oczekiwaniami społecznymi pozostają zatem rozwiązania rozszerzające zakres upoważnionych, np. poprzez objęcie nim samotnych matek (zgodnie z wersją projektu z 2014 roku) lub wprowadzenie dopłat już na pierwsze dziecko⁷³.

Również funkcjonowanie program darmowych leków dla seniora wydaje się niezagrażone. Jego likwidacja skutkowałaby oszczędnościami rzędu 900 mln zł rocznie, ale łatwiejsze byłoby odzyskanie takich środków, np. poprzez zaprzestanie finansowania szkolnej katechizacji (1,2 mld zł rocznie). Likwidacja programu darmowych leków lub jego zawężenie do leków przepisywanych na receptę, na schorzenia wieku

70 J. Rakowiecki, *Zostawić, cofnąć, poprawić?* „Polityka” 2017, nr 4 (3095), s. 22–23.

71 J. Baczyński, *Co po PiS...*

72 R. Woś, *Jeszcze plus czy trochę minus?*, „Polityka” 2017, nr 5 (3096), s. 26–29.

73 J. Rakowiecki, *Zostawić, cofnąć...*, s. 22–23.

starczego, tylko do polskich wyrobów farmakologicznych lub przeznaczenia go tylko dla ubogich seniorów spowodowałaby jednak ogromne niezadowolenie społeczeństwa. Jak wskazują badania, większość dorosłych Polaków (66%) pozytywnie ocenia program, a tylko 12% ocenia ten pomysł negatywnie. Co więcej, wysokie pozytywne oceny programu nie różnią się ze względu na sympatie polityczne: wśród elektoratu PiS zwolennicy stanowią 74%, PO – 75%, a Nowoczesnej – 60%⁷⁴.

Powrót do ustawy emerytalnej z 2010 roku wydaje się także trudny lub wręcz niemożliwy. Samo podjęcie rzetelnej debaty publicznej spotkałoby się z oporem grup pracowniczych i związków zawodowych. Elektoratu nie przekonuje bowiem argument, że podpisanie obecnej ustawy sankcjonuje obniżenie emerytur kobiet o 33%, a mężczyzn o 11%⁷⁵. Propozycjom ponownego powrotu do podwyższonego progu emerytalnego, nawet w wariantach zakładającymi rozłożenie go na wiele lat, musiałby towarzyszyć program sanacji ZUS i szybkiego tworzenia państwowego funduszu gwarantującego wypłacanie emerytur, umożliwiającego godne życie a przynajmniej zwyczajne przeżycie⁷⁶. Może to jednak nie wystarczyć i będą potrzebne inne radykalniejsze rozwiązania. Rozwarstwienie i ubożenie seniorów nie jest bowiem problemem wyimaginowanym. Wzdłuż GUS, w okresie ostatnich 15 lat przeciętna emerytura wzrosła z 1000 zł do 2170 zł brutto, jednak w poszczególnych regionach jest ona silnie zróżnicowana. Przekraczające średnią krajową emerytury pobierali jedynie mieszkańcy województwa śląskiego (117%) i mazowieckiego (100,4%), w pozostałych lokują się poniżej średniej, a najniższe emerytury wypłacane są w województwach: podkarpackim (84,9%), podlaskim (87%) i świętokrzyskim (87,5%)⁷⁷. Emeryturę lub rentę pobiera 8,9 mln Polaków, w Krajowym Rejestrze Długów BIG notowanych jest już ponad 233 tys. osób w wieku emerytalnym, a w ciągu roku zadłużenie polskich emerytów wzrosło o 40% do 2,87 mld zł, średni dług to zatem 12,3 tys. zł. Najczęstszymi powodami zadłużania się emerytów są niewystarczające dochody, zapożyczanie się na rzecz młodszych członków rodziny oraz śmierć współmałżonka⁷⁸.

74 T. Baran, *Bezpłatne leki dla seniorów to dobry pomysł?*, <http://tajnikipolityki.pl/bezplatne-leki-dla-seniorow-to-dobry-pomysl/> (dostęp: 26.11.2016).

75 M. Borowski, *Polska watachem...*

76 J. Rakowiecki, *Zostawić, cofnąć...*

77 *Przepsać w emeryturach* (MZ), „Polityka” 2017, nr 6 (3097), s. 9.

78 *KRD: seniorzy coraz bardziej zadłużeni*, <http://wiadomosci.onet.pl/kraj/krd-seniorzy-coraz-bardziej-zadluzeni-sredni-dlug-123-tys-zl/2v94ksd> (dostęp: 20.01.2016).

Należy także przypomnieć, że obecnie 95% pobierających emeryturę minimalną albo takich, które nie nabyły prawa do tego minimum, to kobiety. Przeciętna emerytura kobiety jest obecnie niższa o blisko 500 zł od emerytury mężczyzny, bowiem w dobie umów cywilnoprawnych system konstruowany był pod mężczyzn na etacie. Aby otrzymać minimalne świadczenie, należy się wykazać stażem pracy: 20 lat w przypadku kobiet i 25 w przypadku mężczyzn. Liczba osób niespełniających tego warunku rośnie teraz lawinowo: w 2016 roku już około 80 tys. osób miało prawo tylko do emerytury minimalnej, a prawie drugie tyle nie miało prawa do minimum, ponieważ nie spełniało warunku stażu pracy⁷⁹.

Ewentualna próba redefinicji obowiązków socjalnych państwa to poważny problem. Czy zatem istnieją lub pojawiają się w Polsce społeczne i polityczne siły, zdolne nie tylko do kontestacji realizowanych projektów społecznych, ale też do podjęcia ryzyka zmierzenia się z ogromem wyzwań socjalnych, które mogą pojawić się po rządach „dobrej zmiany”?

Bibliografia

- 500 złotych na dziecko? Szydło przedstawiła projekt ustawy, <http://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/499379,beata-szydlo-przedstawila-projekt-ustawy-program-rodzina-500.html> (dostęp: 2.09.2015).
- Baczyński J., *Co po PiS*, „Polityka” 2017, nr 4 (3095).
- Baran T., *Bezpłatne leki dla seniorów to dobry pomysł?*, <http://tajnikipolityki.pl/bezpлатne-leki-dla-seniorow-to-dobry-pomysl/> (dostęp: 26.11.2016).
- Borowski M., *Polska wałachem stoi*, „Polityka” 2017, nr 4 (3095).
- Cześniak M., *Ciemny lud to kupuje*, „Gazeta Wyborcza”, 3.02.2017.
- Czuchnowski W., *Program wyborczy KORWiN. Populizm* (Lista nr 4), <http://wyborcza.pl/1,75398,19072129,program-wyborczy-korwin-populizm.html>, (dostęp: 22.10.2015).
- Debata liderów wszystkich partii. Pytania i odpowiedzi*, <http://wiadomosci.dziennik.pl/wybory-parlamentarne/zdjecia/503483,1,jak-odpowiadali-uczestnicy-debaty-debata-wyborcza-wybory-parlamentarne.html> (dostęp: 20.10.2015).
- Debata prezydencka. Duda vs. Komorowski* [zapis debaty], <http://www.rdc.pl/informacje/rozpoczela-sie-debata-prezydencka-duda-vs-komorowski-debata-na-zywo/> (dostęp: 17.05. 2015).

79 J. Petelczyc, *Nowy rekord emerytury z ZUS: 4 grosze miesięcznie*, „Gazeta Wyborcza”, 27.01.2017, s.12.

- Deklaracja programowa RAZEM*, <http://partiarazem.pl/program/> (dostęp: 18.10.2017).
- Dziennik.pl prześwietla programy 8 partii. Oto wyborcze obietnice w pigułce*, <http://wiadomosci.dziennik.pl/wybory-parlamentarne/artykuly/503536,co-obiecuja-partie-programy-partii-na-wybory-parlamentarne-2015.html> (dostęp: 23.10.2015).
- Grochal R., *Program wyborczy PO. Ewolucja, nie rewolucja* (Lista nr 2), <http://wyborcza.pl/1,75398,19072063,program-wyborczy-po-ewolucja-nie-rewolucja.html> (dostęp: 22.10.2015).
- Jałoszewski M., *Program wyborczy partii Nowoczesna. Gospodarka, głupcze* (Lista nr 8), <http://wyborcza.pl/1,75398,19072144,program-wyborczy-partii-nowoczesna-gospodarka-glupcze.html> (dostęp: 22 października 2015).
- Kim są wyborcy, czyli społeczno-demograficzne portrety największych elektoratów*, CBOS, Komunikat z badań nr 141/2015.
- Klauziński S., *Program wyborczy Zjednoczonej Lewicy. Socjal* (Lista nr 6), <http://wyborcza.pl/1,75398,19072134,program-wyborczy-zjednoczonej-lewicy-socjal.html> (dostęp: 22.10.2015).
- Kopacz E., *Koniec składek na ZUS*, <http://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/500241,kopacz-koniec-skladek-na-zus-.html> (dostęp: 12.09.2015).
- Korwin-Mikke Janusz dla DGP: *Merkel się przeraziła, chce w Polsce zrobić zbiornik retencyjny na uchodźców* <http://wiadomosci.dziennik.pl/opinie/artykuly/502738,janusz-korwin-mikke-dla-dziennika-gazety-prawnej.html> (dostęp: 12.10.2015).
- Kozioł R., *Od zagrożeń do wyzwania: przesłanki kształtowania się polskiej polityki senioralnej* [w:] *Starzejemy się w dobrym stylu*, red. K. Jagielska, A. Mirczak, Wydawnictwo Scriptum, Kraków–Świętochłowice 2015, s. 77–106.
- Kozioł R., *Percepcja problematyki starości i starzenia się polskiego społeczeństwa w świetle badań opinii publicznej*, [w:] *Conferința științifică internațională. Dialectica necesității și libertății în educație*, Chișinău, 30 martie – 1 aprilie 2016, red. V. Constantinov [et.al.], Universitatea de Stat din Tiraspol, Chișinău 2016, s. 242–262.
- KRD: *seniorzy coraz bardziej zadłużeni*; <http://wiadomosci.onet.pl/kraj/krd-seniorzy-coraz-bardziej-zadluzeni-sredni-dlug-123-tys-zl/2v94ksd> (dostęp: 20.01.2016).
- Kto głosował na Dudę, kto na Komorowskiego?* [mapa i infografiki], <http://www.newsweek.pl/polska/szczegolowe-wyniki-wyborow-prezydenckich-duda-wygral,artykuly,363808,1.html> (dostęp: 26.05.2015).
- Laclau E., *Rozum populistyczny*, przeł. T. Szkudlarek [et.al.], Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej, Wrocław 2009.

- Okraszewski M, *Oswajanie populistów. Kłopoty radykałów z Włoch, Grecji i Hiszpanii*, <http://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1691258,1,klopoty-radykalow-z-wloch-grecji-i-hiszpanii.read> (dostęp: 24.01.2017).
- Maliszewski N., *Kim jest wyborca?*, <http://tajnikipolityki.pl/wybory-parlamentarne/> (dostęp: 25.06.2015).
- Materiał programowy KKW Zjednoczona Lewica: SLD+TR+PPS+UP+Zieloni*, red. B. Machalica, [http://lewicarazem.org/public/common/js/ckeditor/ckfinder/userfiles/files/program_wyborczy_ZL\(1\).pdf](http://lewicarazem.org/public/common/js/ckeditor/ckfinder/userfiles/files/program_wyborczy_ZL(1).pdf) (dostęp: 18.10.2017).
- Naszkowska K., *Program wyborczy PSL. Kwestie praktyczne* (Lista Nr 5), <http://wyborcza.pl/1,75398,19072102,program-wyborczy-psl-kwestie-praktyczne.html> (22 dostęp: 18.10.2015).
- Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 25 maja 2015 roku o wynikach ponownego głosowania i wyniku wyborów Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej*, <http://prezydent2015.pkw.gov.pl/aktualnosci/o/93> (dostęp: 21.05.2015).
- Petelczyc J., *Nowy rekord emerytury z ZUS: 4 grosze miesięcznie*, „Gazeta Wyborcza”, 27.01.2017.
- PiS obiecuje darmowe leki dla seniorów*, <http://www.gazetaprawna.pl/artykuly/899845,pis-obiecuje-darmowe-leki-dla-seniorow.html> (dostęp: 15.10.2015).
- Prezydent Komorowski w Polsce: „Podpiszę ustawę o in vitro. Jeśli będzie dobra”, http://wyborcza.pl/1,76842,17867076,Prezydent_Komorowski_w_Polsacie_Podpisze_ustawe.html, (dostęp: 5.05.2015).
- Profile elektoratów*, Badania przeprowadzone przez Ogólnopolski Panel Badawczy Ariadna, http://tajnikipolityki.pl/wp-content/uploads/2015/06/portret_psychograf_elektoraty.pdf (dostęp: 12–15.06.2015).
- Program Partii Prawo i Sprawiedliwość. Zdrowie – Rodzina – Praca*. 2014, pis.org.pl/document/archive/download/128 (dostęp: 21.10.2015).
- Programy partii: podatki, rodzina, finanse państwa*, <http://www.fakt.pl/wydarzenia/polityka/wybory-2015-program-wyborczy-pis-po-psl-partii-razem-korwin-i-kukiza/ow7knfn> (dostęp: 21.10.2015).
- Programy partii: podatki, rodzina, finanse państwa*, <http://www.fakt.pl/wydarzenia/polityka/wybory-2015-program-wyborczy-pis-po-psl-partii-razem-korwin-i-kukiza/ow7knfn> (dostęp: 21.10.2015).
- Projekt „Narodowy Program Zatrudnienia”*, <http://wybierzpis.org.pl/materialy-programowe> (dostęp: 21.10.2015).
- Projekt „Ustawa o zmianie ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego”*, <http://wybierzpis.org.pl/materialy-programowe> (dostęp: 21.10.2015).
- Projekt „Ustawa o zmianie ustawy o minimalnym wynagrodzeniu za pracę”*, <http://wybierzpis.org.pl/materialy-programowe> (dostęp: 21.10.2015).

- Projekt „Ustawa o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz o zmianie ustawy – Kodeks pracy”, <http://wybierzpis.org.pl/materialy-programowe> (dostęp: 21.10.2015).
- Projekt „Ustawa o zmianie ustawy o świadczeniach opieki zdrowotnej”, <http://wybierzpis.org.pl/materialy-programowe> (dostęp: 21.10.2015).
- Projekt „Ustawa o zmianie ustawy o ubezpieczeniach upraw rolnych”, <http://wybierzpis.org.pl/materialy-programowe> (dostęp: 21.10.2015).
- Projekt ustawy – Program Rodzina 500 plus, <http://wybierzpis.org.pl/materialy-programowe> (dostęp: 21.10.2015).
- Projekt ustawy o podatku od niektórych instytucji finansowych, <http://wybierzpis.org.pl/materialy-programowe> (dostęp: 21.10.2015).
- Projekt Ustawy o podatku od wielkopowierzchniowego handlu, <http://wybierzpis.org.pl/materialy-programowe> (dostęp: 21.10.2015).
- Protaziuk M., Kondrusik M., *Wybory 2015. Totalny zwrot akcji: 6 najciekawszych zmian demograficznych w tych wyborach*, <http://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,143907,19087907,wybory-2015-totalny-zwrot-akcji-6-najciekawszych-zmian.html> (dostęp: 26.10.2015).
- Przepaść w emeryturach (MZ), „Polityka” 2017, nr 6 (3097).
- Rakowiecki J., *Zostawić, cofnąć, poprawić?*, „Polityka” 2017, nr 4 (3095).
- RAZEM. *Inna polityka jest możliwa. Program wyborczy*, http://partiarazem.pl/wp-content/uploads/2015/10/program_wyborczy.pdf (dostęp: 18.10.2017).
- Szczurek M., *Nie ma mowy o likwidacji instytucji*, http://wiadomosci.dziennik.pl/polityka/artykuly/500241_szczurek-nie-ma-mowy-o-likwidacji-instytucji.html (dostęp: 12.09.2015).
- Szostkiewicz A., *Demokracja do remontu*, „Polityka” 2017, nr 4 (3095).
- Wiedza polityczna w Polsce*. SWPS, Kierownik projektu M. Cześnik. Wykonawcy: R. Markowski, A. Jasiewicz-Betkiewicz, M. Wenzel, M. Kotnarowski, M. Żerkowska-Balas, <http://www.swps.pl/nauka-i-badania/granty/5874-wiedza-polityczna-polakow> (dostęp: 4.02.2017).
- Woś R., *Jeszcze plus czy trochę minus?*, „Polityka” 2017, nr 5 (3096).
- Wybory 2015: Jak głosowali pracownicy, rolnicy, studenci, emeryci i bezrobotni?* <http://www.parlamentarny.pl/wydarzenia/wybory-2015-jak-glosowali-pracownicy-rolnicy-studenci-emeryci-i-bezrobotni,1588.html> (dostęp: 25.10.2015).
- Wybory 2015: Program gospodarczy PSL*, http://superbiz.se.pl/wiadomosci-biz/wybory-2015-program-gospodarczy-psl_709808.html (dostęp: 22.10.2015).
- Wybory prezydenckie 2015. Debata kandydatów: 10 wyborczych manifestów w 45 sekund*, http://wyborcza.pl/1,76842,17867308,Wybory_prezydenckie_2015_Debata_kandydatow__10_wyborczych.html (dostęp: 5.05.2015).